

Проф. Д-р Ярослав Рудницький

ВСТУП ДО СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

Український Вільний Університет

Мюнхен 1948

ДЕ ПО Є ?

I. Загальні уваги	стор. 1
II. Індоевропейські мови й народи	" 3
III. Балтійці й балто-слов'янська мовна одиниця	" 10
IV. Слов'яни й праслов'янська мовна одиниця/прамова/.	" 21
V. Слов'янська прабатьківщина/прасл. територія/.	" 36
VI. Перші відомості про слов'ян. Назва слов'ян	" 52
VII. Розселення слов'ян	" 66
VIII. Класифікація слов'янських мов	" 77
IX. Corrigenda et Addenda	

І. ЗАГАЛЬНІ УВАГИ.

§ 1. С л о в'я н и . це мовно-племінна спільнота, що в числі понад 200 мільйонів людей заселяє простори східньої і південно-східньої Європи, західньої, центральної та східньої Азії.

З усіх об'єктивних моментів, що можуть характеризувати цю спільноту, отже напр. антропологічні прикмети, етнографічні чи соціально-політичні дані, на перше місце висуваються м о в н і прикмети, зокрема, коли їх розглядати в діакронічній перспективі. Бо коли сьогодні годі говорити про якийсь одиничний антропологічний /расовий/ тип слов'янства, коли різниці в духовній і матеріальній культурі не дадуться звести до якогось спільного знаменника, коли впрямі історично-політичні моменти, а саме насильне "возз'єднання" майже всіх слов'ян під спільним політичним проводом більшовицької Росії, треба розглядати як вислід не-природнього, в своїй істоті кон'юнктурного історичного процесу, то м о в н и й фактор, а тут передусім спільноті граматично-структурального порядку, а до сьогодні з великою силою можуть характеризувати слов'янський світ як окрему мовно-племінну спільноту.

З суб'єктивних моментів, що могли б до деякої міри допоміжно характеризувати слов'янство як окрему цілість, не можна назвати ані одного такого, що мав би вагу вирішального фактора. Досередні сили й тенденції, що в історії поодиноких слов'янських народів впливалися в різних видах "панславізму", російського, польського, чеського, українського і ін., були вислідом або імперіалістично-загарбницьких тенденцій /російських/, або відштовхувальної реакції на прусавський "франк іх дом Остен"/чехи, поляки/, чи турецьку норму /південні слов'яни/, або впрямі романтично-ідеалістичні шукання і спроб /"ширма-методівці" серед українців/. Відосередні сили, зумовлені географіч-

ними, культурно-історичними, економічно-політичними й ін. чинниками безсумнівно сильніші від досередніх "паноналістичних" тенденцій.

З цих усіх причин сьогодні не доводиться говорити про якусь антропологічну, культурно-історичну, ідеїну й ін. єдність слов'янства, як цілого, бо ця єдність фактично не існує. Єдина єдність, що її можна об'єктивно ствердити, це мовна єдність.

Не виходячи бліжче в подробиці, зазначеної в нас Ол. Потебні наукової дискусії про відношення мови до її носія - племені, народу, чи нації^{1/}, а визнаючи мову за Левинським,^{2/} Гейзом^{3/} та ін. мову за "найважливіший і найсутніший складник народу" та виходячи з записки, що саме поняття мови немислиме без її носія, вважаємо, що наше визначення слов'ян, як "мовної-племінної спільноти" єдино-правильне при сьогоднішньому стані науки.

Така постановка питання зумовлює й відповідний підхід у науці про слов'ян, у слов'янознавстві, якому присвячено цей вступ. Він, прозвучав, обґрунтоватиме назаперед розгляд мовних проблем слов'янства, назву слов'ян, праслов'янську мову й прабатьківщину слов'ян і т.д.

Індивідуальний розгляд слов'янських народів, їхніх мов, історії, культури, наукового і літературного життя тощо, виходить поза рамки нашого вступу. Цим питанням друкємо присвятити одну з наших дальших праць, а поки що відомасмо читача до книжки проф. М. Доршенка: "Слов'янський світ в його минулому і сучасному" /3 томів, Берлін 1922, 3-го "українське слово" /.

1/ Ол. Потебні: Язык и народность, Вестник Европы, Спб., т. 6/1905, стор. 5-37.

2/ Бол. Левинський: Volk, Nation und Nationalität. Entwicklungsgeschichtliche Bemerkungen zur Klärung der Wesens der Begriffe. Abhandlungen des Ukrainischen wissenschaftlichen Institutes in Berlin, Bd. 2/1920, S. 127-147.

3/ C. I. H. Hayes: Essays on Nationalism, p. 5.

II. ІНДОЕВРОПЕЙСЬКІ МОВИ І НАРОДИ.

§ 2. Олов'янські мови й народи належать до і н д о - е в р о п е й с ь к о ї сім'ї, званої теж індогерманською, арієвропейською, або теж арійською.

Індоевропейська спільнота зумовлена формально-звучною близькістю поодиноких форм і слів. Для прикладу порівняймо таку дисципліну в трьох мовах: українській, латинській і старо-індійській:

укр.	лат.	ст.-інд.
б е р у	fero	bhāgāmi
б е р е ш	fers	bhāresi
б е р е / т ь о н /	fert	bhāreti
б е р е м о	ferimus	bhāramas
б е р е т е	fertis	bhāratha
б е р у т ь	ferunt	bhāranti

Або такі старі назви споріднені:

укр.	лит.	лат.	ст.-інд.
мати	mótina	mater	mātē
брат	broterclis	frater	bhrāta
сестра	sesuō	soror	svāsa
син	sūnūs	-	sūnūh.
дочка	duktē	-	duhitā
звекор	sešuras.	socer	svāśura
вдова і ін.	ст.-пр. viduēu	vidua	vidhāva

Схожість і близькість таких форм і слів пояснюють у науці /починаючи з 19.ст./ споконвічним зв'язком та спільним походженням із того самого джерела: індоевропейської прамови, що її датують приблизно на 3000 до 2000 рр. до н.р. Ця схожість є й за основу т.зв. генеалогічної класифікації мов, а саме класифікації за признаками спільного походження.

Як індоевропейські приранто в науці визначати такі мови, чи мовно-племінні групи:

1. І н д і й с ь к а /або індоуська/ з давніми й новими мовами індів /індоусів/ у півд. Азії. Сюди входить: а/с т а р о - і н д і й с ь к і м о в и, а саме ведійська, до неї складено на старші між усіма іє. мовними

пам'ятками гімни "Рігведи" /дооь за 2000 літ перед н.р./ та санскрит /="оброблена" мова в протилежність до народних говорів/ - давня літературна мова індів;

б/ с е р е д н ь о - і н д і й с ь к і діалекти, т. зв. "пракріти" /="необроблена" мова/ та врешті

в/ н о в о - і н д і й с ь к і мови, до ними говорять тепер понад 200 мільйонів людей.

До індійських мов належить м.ін. і циганська мова в своєму чистому виді.

2. І р а н с ь к а мовна група, а саме:

а/ с т а р о - і р а н с ь к і мови /діалект Авести; святиго писемьа Заратуштри й діалект старо-перських написів Даріа/;

б/ с е р е д н ь о - п е р с ь к а мова, т. зв. пеглелі, та врешті:

в/ н с в о - і р а н с ь к і мови: перська, курдська, афганська, белуджистанська, осетинська/На Кавказі/і ін.

3. В і р м е н с ь к а мова в Туреччині, Вірменії, Україні й Росії, відома з 3.ст. по н.р.

4. І л л і р і й с ь к а мовна група з діалектами: венецьким, месопським і македонським/вимерлими/. З цієї групи збереглася жива тільки а л ь б а н с ь к а мова на Балканському півострові з своїми говорами. Найстарші писані пам'ятки альбанської мови походять з 17.ст. по н.р.

5. Г р е ц ь к а мовна група, на якій складаються старо-грецькі діалекти: йонсько-аттицький, ахайський і дорійський. Найстарша пам'ятка - Гомерові епопеї "Іліада" й "Одіссея".

Старо-грецькі діалекти не збереглися до сьогодні. У т. зв. hellinistичну добу /цеє від 3.ст. перед н.р./ йонсько-аттицький діалект витіснив із ужитку інші, ставши спільною мовою, т. зв. "койне", з якої в дальшому утворилася новогрецька літературна мова й говори.

6. Р о м а н с ь к а /італійська/ мовна група з давніми діалектами;

а/умбрійсько-оскійським та
б/латинським із галійською говіркою.

Латинський діалект став літературною мовою Римської імперії й поширився з Італії поза її межі, на Іспанію, Галлію, Іллірію, Акію, Африку, тощо.

З народніх латинських говорів, або т.зв. "вульгарної латини" розвинулися сучасні романські мови: італійська, французька, еспанська, португальська, провансальська, каталонська, ретороманська й румунська.

7. Кельтська мовна група вимерлою галлійською мовою та з теперішніми живими мовами: кимрійською або велзькою /в Велсі в Великобританії/, бретонською /в Бретані в Франції/ та з ірландською /або ірською /в Ірландії/.

8. Германська мовна група з північно германськими мовами /данською, шведською, норвезькою та ісландською/, західньо-германськими /німецькою, голландською, флімандською, орижійською та англо-сакською/ та врешті з східньо-германською¹: готською мовою, відомою з найстарішого германського мовного пам'ятника — перекладу Біблії Вульфолфа з 4.ст. по н.р.

9. Балтійська мовна група /див. про неї ближче в §3 /.

10. Слов'янська мовна група /див. про неї ближче в §4 і д./.

11. Як рештки вимерлих іє. мов належать сюди до тракійська /колись на Балканському півострові/ та фригійська /в Малій Азії/.

В 20.ст. відкрито ще дві іє. мови в Азії:

12. Токарську /в сх. Туркестані/ з двома діалектами А й Б й із текстами приблизно з 7.ст. по н.р.

13. Гетську /тетитську/, відому з клинопису з 2000 літ до н.р., знайденого в Богазкей в Малій Азії.

Деякі групи іє. мов стоять ближче одна до одної ніж до інших. Так напр. індійська ближче споріднена з іранською, слов'янська з балтійською, давніші приймали ближчу спорідненість між італійською й грецькою групами.

Спорідненість усіх іє. мов між собою виявляється такими важливими даними:

1/ *Олексіск* /відміню імен і дієслів/, причому треба мати на увазі, що відмінюючи імен від дієслів тех одна з характеристичних прикмет іє. мов;

2/ *прс-таоу* *іксанціс*;

3/ *здібністо* творити складені іменники, що найкраще відзеркалюють індійська, грецька та германські мови;

4/ *О* формальним відрізняючим *р* *о* *х* у, зрешта в займенниках і прикметниках.

Загальному поділяють іє. мови на дві більші підгрупи:

а/ *сатемову* й

б/ *кентумову*,

в залежності від того, як котра з мов розвинула первісні м'які звуки "к" і "г".

Сатемових /східньо-іє./ мов, напр в індійській, іранській, слов'янській і балтійській мовних групах, у вірменській та албанській мовах на місці цих звуків розвинулися протиснені /спірантичні/ зубні, типу "с", "ш" /пор. укр. *сто*, ст.-ір. *састъ* - звідкіль й назва/.

У кентумових /західньо-іє./, напр. у грецькій і латинській мовах, у кельтській та германській мовних групах ці звуки замінилися задньо-язиковими типу "к", "г" /пор лат. *кентум* - *сто* - звідкіль й назва/.

З нововідкритих тохарська мова належно кентумова, гетська - дуже правдоподібно.

...

Про спорідненість, тобто генетичний зв'язок мов є дві основні теорії:

Одна з них дивиться на відносини між поодинокими мовами як на відносини між потомками однієї праматері, чи тех галузями, що виростили з одного пня. Це т.зв. теорія *родовідного дерева* /*Stammbaumtheorie* /, що її висунув у науці А. Шлейхер /*A. Schleicher*) у праці: *Kompendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 1876.

Друга теорія порівнює мовні зв'язки з коловими зв'язками, жмурами на воді після того, як кинути туди камінь.

камінців. Оті живлі-кола, що доскі з них перстинаються, впливають одні на одних, а доскі не досягають інших живлі, з'ясовують взаємний вплив та зв'язок між мовними живцями, а дельше між поодинокими мовами. Іс т.зв. т е о р і я х в и л ь /Wellentheorie/ А. Шмідта /J. Schmidt /, що він її обґрунтував у праці: Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen, 1872.

Ноч були й є застереження щодо однісі й другої теорії, в науці не з'ясовано покищо якоїсь третьої й дослідники або приймають одну з них, або стараються погодити одну з одною, виходячи з засновку, що терім родовідного дерева історично-генетична /діахронічна/, теорія хвилі - статична /синхронічна/.

Індоевропейські мови, чи іс. мовно-племінна спільнота - одна з багатьох на світі. Крім неї маємо ще інші мовні групи, як напр. с е м і т с ь к у, т у р к о - т а т а р с ь к у, ф і н о - у г о р с ь к у, а в с т р о н е з і й с ь к і мови, б а н т у - мови, т у н і - г в а р а н і й ін. Число мов на світі велике: в 1946.р. подавали 2796 мов на світі.

Структурна різноманітність і однотипність мов може служити підставою теж для т.зв. м о р ф о л о г і ч н о ї к л а с и ф і к а ц і ї м о в, що нею користуються в науці побіч обговореної вище генетичної.

Морфологічна /структуральна/ основа послужила до класифікації мов двом німецьким ученим Штайнталеві й Містелі /Steinthal & Misteli / в праці: Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues, Berlin 1893.

Вони відрізняють такі типи мов у світі:

1. П о л і с н и т е т и ч н і /або інкорпоративні/, в яких слово рівняється реченню, підмстові, присудкові й т.д. /напр.ґренландські, чи мекіканські мови/.

2. І з о л а т и в н і, в яких слова живляють собою самі корені без ніяких афіксів /тимто дехто

називає їх тсж кореневими, або аморфними/напр. мови Індо-Китаю, тибетська, китайська й ін./

3. И н с в і мови, що крім кореня мають пре-ін- та суфікси,/нап. малайська мова, джаванська й ін./

4. А м а л ь г а м а т и в н і /або синтетичні/, з префіксами,/як напр. банту мови в Африці/.

5. А г л ю н а т и в н і, такі що в них сильніше зв'язується суфікс з основою /напр. мадирська, турецька й ін. мови/.

6. Ф л о к о і й н і, як напр. індоєвропейські мови з прикметами, поданими вище на стор. 6.

Найважливіша література:

Крім праць, цитованих у цьому розділі треба ще назвати такі:

- A.Meillet&M.Cohen: Les langues du monde, Paris 1924.
W.Schmidt: Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde, Heidelberg 1926.
E.Kieckers: Die Sprachstämme der Erde, Heidelberg 1931.
Fr.Bopp: Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gotischen und Deutschen. 1868-71?
K.Brugmann&B.Delbrück: Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, Strassburg 1896-1900.
K.Brugmann: Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen, Strassburg 1902-4.
H.Hirt: Indogermanische Grammatik, Heidelberg 1921-28.
A.Meillet: Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes, Paris 1903.
J.Schrijnen: Einführung in das Studium der indogermanischen Sprachwissenschaft (Übers.v.Fischer), Heidelberg 1921.
E.Kieckers: Einführung in die indogermanische Sprachwissenschaft, München 1933.
L.H.Gray: Foundations of language, New York 1939.
E.H.Sturtevant: An introduction to Linguistic Science, New Haven 1947.
С.Младенов: Сравнительно индоевропейско езиковедение, Унив.Библиотека ч.168, София 1936.
В.Горкавин: Курс общего языкознания, Аугсбург 1943.
В.Чапленко: Общее языкознание. Аугсбург /Институт Живих Мов 1947/.
Др.Рудницький: Скції з порівняльної граматики слов'янських мов.Ч.І. Аугсбург 1948.

III. БАЛТИЙЦІ І БАЛТО-СЛОВ'ЯНСЬКА МОВА ОДНІСТЬ.

3. Балтійська мовна група охоплює такі мови:

1. литовську з основними прикметами:
а/спрощенням і трансформацією дієслова,
б/збереженням деклінації /а в сь.-лит.говорах
навіть поширенням її на 9 відмінків впорівнень
до 3 в іє. прамові/,
в/інтонаціями і наголосом;
2. лотиську з прикметами дальшого /зк. мо-
лодшого ступня розвитку впорівнянні до литов-
ської мови;
3. прусську /точніш: старо-прусську/завмерлу
в 17.ст.

Крім цих мов належали до балтійської групи ще
мови: ятвягів /відомих із Літопису/, галіндів/бал-
тійських "українців" від слова "галас"-'край'/, сам-
вів, жємгалів /балтійських "сіверян" від слова
"жісма"-'зима; північ'/, курів та ін. Про їхню мову
— за винятком декількох назв — нічого ближчого ска-
зати не можемо з браку писаних пам'ятників.

Опільне окреслення для цих всіх мов і племен
"б а л т і й ц і" ввів у науку в 1345.р. Нессель-
ман, нав'язуючи до назви Балтійського моря й назви
Галандії — Балтія. Етимологія цього слова в'яже-
ться — на думку італійського мовознавця Вонфанта —
з іллірійським словом "балте"-'багно', що має свій
відповідник у слов., напр. укр. болото, ст.-ц.-слов.
блато й ін. Простіш виводити цю назву з самого балт.,
пор. напр. лит. ^{бальді} baltas в тому самому значенняному
відповідництві з слов. мовами, що іллір. balte.

К. Ливіус в своїй литовській граматиці ввів уперше в мовознавстві термін "айсти" райотський для балтів, спираючись на назву племені Aestii в Тацитовій "Германії" 43. Крім його учни, визначного балтиста К. Буги/пор. Aistiskai studijai, Спб, 1903/ цієї термінології в науці майже не вживали. А деякі з мовознавців /напр. Сіттін/ вважали Тацитових "айстів" за германське плем'я. Справа тим більш неясна, що досі не знайдено задовільної етимології для самої назви "айстів".

Старо-пруські пам'ятники мови датуються з 15.ст., литовські та латиські з 16.ст.

Як уже зазначено в § 2, балтійські мови належать до т.зв. сатемових іє.мов, пор. лит. šimtas, лат. simts для 100.

З найдавніших часів балтійські мови сусідували з слов'янськими й це географічне сусідство та деякі мовні спільності привели вчених до висновку, що між цими мовними групами існував близький зв'язок, що вони пережили колиш /найімовірно-подібніш між 1500 і 1000 роком перед Кр./ добу спільного мовного розвитку, т.зв. балтослов'янську епоху. Щодо з цієї спільної балтослов'янської прамови відокремалися /десять коло 1000.р. перед Кр./ прабалтійська й праслов'янська мови. Такий погляд висловлювали вчені індоевропеїсти вже з самого початку порівняльного мовознавства /1816/, а саме: Шоп, Шлегелер, Рімідт, Вругман і ін. Найточніше обґрунтував тоді цю гіпотезу мовними фактами К. Вругман у своїй короткій порівняльній граматиці іє.мов.

Рішучого заперечення зазнала теорія про балтослов'янську мовку однієї аж у 1903.р. з боку французького індоевропеїста А. Мейє /А. Meillet/ в праці: Les dialectes indoeuropéens, Paris 1903 в 4.розділі на стор 40-8 де говориться про Le Balto-Slave. Мейє стоїть на становищі, що мовні спільності між обома групами це вислід рівнобіжного, але незалежного, самостійного розвитку цих мов, а не вислід якоїсь первісної спільності. Обидві прамови: балтійська й слов'янська відокремилася з праіндоевропейської й розвивалися самостійно.

Теза Мейє, хоч узагальному аналізала негативний відгомін у мовознавстві, оживила й поглибила дослідження справи балтослов'янської мовної одності.

Лотиський учений І. Ендзелін у праці: Славяно-балтійське з'ясування, Ларкві 1911, хоч і приймає балтослов'янську епоху в розвитку балтійських і слов'янських мов, то проте уникає вже терміну "балтослов'янська мовна одність", чи "балтослов'янська прамова", бо такий термін казав би думати про повну одність, якої - на його погляд - властиво не було.

Виразно негативне ставовиде супроти Мейс займають у своїх працях учені В.Поржезіньський і Ол.Назматов. Перший у журналі Rocznik Slawistyczny ¹⁾ /т.4, Ларкві 1911, стор. 1-28/обороняє балтослов'янську прамову, наводячи такі мовні спільності, як розвиток двозвука *eu* у позиції, коли друга його частина належала до наступного складу і коли в цьому складі була голосівка заднього ряду, в *au* у балтійських, а в *ou* у слов'янських мовах, однакове творення минулого часу/т.зв. претеритум/ похідних дієслів і ін. Ол. Назматов, обговорюючи Ендзелінові "З'ясування" в Извѣстіях ОРЯС, т.17, за 1912.р., кн.1, стор.231-30, обороняє балтослов'янську мовну одність, справляючи в деяких місцях Ендзелінові міркування.

Польський учений Ян Розвадовський у розвідці в цитованому Rocznik-у Slawistyczn-ому /т.5, Ларкві 1912, стор. 1-36/, піддає критичній аналізі ще раз балтослов'янські мовні спільності і вносить і справу як новум певні корективи щодо хронологічної тяглости балтослов'янської епохи. Він приймає в основі існування тієї прамови. Тому однак, що між обома мовними групами існують досить великі різниці в кон'югації та в словниковому багатстві, треба -на його думку- допустити розколінну, розціплення між первісною балтослов'янською праспільнотою і між теперішньою /історичною/ спільнотою розвитку балтів і слов'ян. Час праспільноти тривав згодом аж до 3.ст. перед Хр., час розціплення і незалежного розвитку даних мовних груп припадав на 2. і 1. ст. перед Хр. Нове, історичне, наближення обох мовних спільнот, що -до речі- триває й дотепер, датується часом коло Христового народження і давшими століття.

1) Die baltisch-slavishe Sprachgemeinschaft.

2) O pierwotnym stosunku wzajemnym języków bałtyckich i słowiańskich.

На основі словникових даних старанно обґрунтовувати балтослов'янську мовну одиницю Ол. Брекнер/Brückner/ у журналі Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, т.46 за р.1914, стор.217- 39, а зокрема Р. Траутманн/Trautmann / у своєму етимологічно-порівняльному словнику: Baltisch-slavisches Wörterbuch, Göttingen 1923, та в деяких інших працях, як напр. Ein Kapitel aus der Lautlehre der baltisch-slavischen Sprachen, Slavia II, 38 р. 1923-24, стор.1-4, чи впрямі в 3 праці: Die slavischen Völker und Sprachen, Eine Einführung in die Slavistik, Göttingen 1947.

З новіших голосів у цій справі заслуговує на увагу голос галицького індоевропеїста /українця з походження / Юрія Куримовича у працях в Rocznik-u Slawistyczn -omy /т.10, кравів 1934, стор.1-80/, у Bulletin-i de la Société de Ling. у Парижі /т.33/ і синтетично в окремії статті: Baltosłowiańska jedność językowa, Słownik Starożytności Słowiańskich (Zeszyt próbny), Warszawa 1934, стор. 4 - 7. Куримович, приймаючи в основі хронологізацію мовного співжиття балтів і слов'ян за Розвадовським, приписує далеко більшу вагу при доводженні балтослов'янської мовної одиниці спільним новоцям /інноваціям/, як збереженню спільних архаїзмів. Тому що статтю Куримовича тяжко дістати й тому що він дає синтетичний огляд питання, наводимо майже в цілому його погляди:

1/ Найважливіша й найбільш характеристична для балтійських і слов'янських мов інновація, це видворення інтонаційної системи. До тут -- на думку Куримовича -- не про збереження іє. фонетичної особливості, що занекла в інших іє. мовах крім греки, але про витворення зовсім нової категорії. На основі останніх дослідів треба ствердити, що а/грецькі інтонації прикінцевих складів, що їх досі зрівнювали з балтослов'янськими, це внаслід досить пізнього, майже історичного, грецького фонетичного розвитку; б/ балтійські й слов'янські інтонації постали наслідком пересуву наголосу назад. Число мовних творів балтійських і слов'янських, що виказують тотожну інто-

націю й покриваються під формально-значеневим оглядом, дуже поважне. Ось напр. прикметники:

серб. хорв.		лит.	
kriv	'кривий'	kreivas	'тс.'
raud	'рудий'	raudas	'червоний'
pln	'повний'	pilnas	'тс.'
siv	'сирий'	šyvas	'тс.' й ін.;

іменники /жіночі на -а/:

zima - zimu	'зима'	žiema - žiema	'тс.'
baba - babu	'баба'	boba - boba	'тс.'
vrana	'ворона'	varna	'тс.'
vrān	'ворон'	vařnas	'тс.'

Крім цього дуже важливе тут існування морфологічної функції інтонацій в обох мовних групах, тобто вживання інтонацій як словотворчого й лексичного засобу. Дослід цієї сторінки інтонацій щойно в деченках і майбутні студії в цьому напрямку прагнуть без сумніву до значного поглиблення наших знань про схожості й різниці в балтійській та слов'янській морфології під інтонаційно-наголосовим оглядом.

2/ Друга важлива спільна інновація балтійських і слов'янських мов — за Куриловичем — це значне поглиблення морфологічних функцій т.зв. подовженого ступня голосівки в апофонії й, що за цим слідує, творення подовженого ступня тез від голосівок т.зв. глухих /чи тез т.зв. півголосівок /ъ та ъ, що в інших іє. мовах має дуже непевні сліди. Пор. для цього категорію ітеративних формаций типу укр./ви/-мітати: лотиські форми

mētāt, tēkāt, dirāt, gūbātiēs

відповідають точнісінько старо-церковно-слов'янським:

/no/mētati, /is/tēkati, /raz/dirati, gybati.

3/ Вієслівна балтослов'янська система опиралася на двох пнях: теперішнього й минулого часу. В балтійських мовах, де пень минулого часу кінчається на -ē-, чи тез на -ē-, став зовсім прозорий. За це в слов'янських мовах він затерся через значне розширення іє. сигматичного аористу й утворення нового імперфектуму. Істинним ті лит.

новствори, що другісно заступили сигматичний аорист і відтворивши праслов'янський стан з-перед епохи постанови імперфектуму, можна повністю оцінити згідність, що існує напр. між:

лит. *sūko* 'крутив, сукав', *pěše* 'ніс'
і слов'янськими діями імперфектуму:

сцсл. *сък-а-* та *нєсѣ-а-*.

3/ Важлива морфологічна балтослов'янська інновація — це виникнення складеної відміни прикметників,

пор.: лит. *basasis*, *basoji*
сцсл. *босѣіѥ*, *босаја*,

що існують поруч нескладених:

лит.: *bāsas*, *basā*
сцсл. *босѣ*, *боса*.

Різниця в подробицях пояснюють тим, що в обох мовних групах виникнув нескладеного прикметника діє на складений і він /зокрема в слов'янських мовах/ стає вжитим мовної свідомості похідним твором від нескладеної форми прикметника.

4/ Спільна балтійській і слов'янській мовній групі в дальному й продуктивність цілої низки іменних наростків, напр.:

-ino-	:	лит. <i>krūvinas</i>	сцсл. <i>krěvėnčjē</i>
-inio-	:	" <i>žieminis</i>	рос. <i>zimnij</i>
-iko-	:	" <i>siuvikas</i>	укр. <i>švec' / xševčeb /</i>
-einā-	:	" <i>žvēriena</i>	укр. <i>zviryna</i>
-itio-	:	" <i>vilkūtis</i>	сербо. <i>vučić</i>

та б.ін.

5/ Крім цього морфологічні інновації треба врахувати в таких балтослов'янських змінностях:

а/ вказівний займенник **tos*, **tā* : в лит.:
tās, *tā*, сцсл. *тъ, та*, укр. *той, та*, замість і.-е.
**sos*, *sā*, пор. сінх./санскр./ *sa*, *sā*, гр. *πο*, *ηέ*;

б/ деякі згідності між слов'янськими й отаро-прусськими займенниками, напр.:

сцсл. *tebē*; *mojē*, *tvojē*, *svojē*,
спр. *tebbeī*; *mais*, *tvais*, *swais*;

в/ заступлення род.одн. о-плів аблятивом /відділним відмінком/, пор.:

сцсл. vlŭka лит. viŭko ;

г/ закінчення -tus в дав. мн. й -mi в орудн.
одн.: сцсл. sunŭmŭ лит. sunŭm(u)s
" sunŭmŭ " sunumì ;

г/ введення приголосієвкових ім'їв до деклінації на
-i-, а дієприкметників на -ont-, -us до деклінації
на -io-, пор.

сцсл. zvěřь лит. žvėrīs
" ve qstā, vedŭša " vėdančio, vėdusio.

б/ із складні треба назвати передусім деякі
тотипності в уживанні відмінків в обох мовних групах,
напр. :

а/ присудкову вживальність орудного відмінка, пор.:
karālium rastōti 'стати к о р о л е м';

б/ характеристичне вживання давальника після дієслів
із значенням 'дивуватися' й т.п.;

в/ вживання родовика замість знахідника після зене-
речення й т.ін.

г/ Наприкінці відзначає Куримович те такі фонетичні
спільності балтійських і слов'янських мов:

а/ подвійне заступство для т.зв. іє. сонантів :
в балт.: ir, il, in, im або: ur, ul, un, um
в слов.: 6r, 6l, 6n, 6m " 6r, 6r, 6n, 6n
напр. сцсл. -6mŭ побіч 6bmŭ відповідають точно
лит. imi " dumid;

б/ розвиток -ey- в -ay-у балтійській групі, а
в -ov-у слов'янській, пор. напр. лит. paŭjas , укр.
павий із праіє. кореня *пей- ;

в/ розвиток первісного ǣ в ǣ в балтійській, а
в sh в слов'янських мовах після i, u, k, r , пор.:

сцсл. vrbēhŭ - лит. virėds

та деякі інші особливості меншої ваги.

б/ Коли йде про словникові спільності, то вони
безперечно існують: в обох мовних групах багато спіль-
них коренів, хоч не можна заперечити й великої кіль-
кості розбіжностей, тех і в найістотніших елементарних по-
няттях.

Мовознавчим спільнотам присвячений окремий балто-слов'янський словник Г.Травтмана.^{1/} Не без значення тех праць Ол. Брїкнера : Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, Weimar 1877.

х

В загальному треба ствердити, що проблема балто-слов'янської мовної одності в науці остаточно ще не вирішена. Хоч прибірано досить великий доказовий матеріал, ніщо не заперечує в основі концепції Мейє про паралельний самостійний розвиток балтійських і слов'янських мов у безпосередньому географічному сусідстві /над середнім Дніпром, Північчю, Вислою/. До цієї концепції схиляється в останньому часі один із заслужених балтознавців Ернст Френкель /Fraenkel / бо ж зовсім легко можна пояснити деякі спільні мовні явища, як окремі прабалтійські й праслов'янські ізоглоси іє. прамови, що виступають тех і на інших теренах /напр. ізоглона "сатем" - "кентум", ізоглона переходу s в š після iukr , тощо/. Інші ізоглоси - виключно слов'янські й балтійські - могли виникнути, зрозуміло, як вислід безпосереднього географічного сусідства обох мовних груп. Окреме значення в цій справі мало б дослідження й хронологізації таких інновацій, що прикметні тільки одній із обох груп, а що зразом свідчать про послаблення мовного балтослов'янського співжиття. Та це справа дальших спеціальних дослідів.

1/ Гол. рецензію Мейє на цей словник у Slavi-
Prager 1924/25, стор. 373-76.

Найважливіша література:

Крім праць цитованих у цьому розділі треба ще назвати такі:

- A.Schleicher: Handbuch der litauischen Sprache, Prag 1856-7.
 F.Kurschat : Grammatik der litauischen Sprache, Halle 1876.
 O.Wiedemann : Handbuch der litauischen Sprache, Strassburg 1897.
 A.Leskien : Litauisches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch, Heidelberg 1919.
 A.Leskien : Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen, Abh.d.Baltts.Ges.d.Wiss., 1884.
 A.Leskien : Die Bildung der Nomina im Litauischen, ibid. 12, 1891.
 F.Kurschat : Wörterbuch der litauischen Sprache, I. Lt.-Lit., Halle 1870, II. Lit.-Lt., Halle 1886.
 Pr.Kriščiūnaitis: ir J.Rygiškių: Lietuvių kalbos gramatika, 1919.
 Л.Динсбург : Литовский словарь, СПб. 1904.
 .Endzelin : Lettische Grammatik, Heidelberg 1923.
 .Endzelin : Lettisches Lesebuch, Heidelberg 1923.
 .Ullmann : Lettisch-deutsches Wörterbuch, 1873.
 .Berneker : Die preussische Sprache. Texte, Grammatik, Etym.Wörterbuch, Strassburg 1896.
 R. Trautmann: Die altpreussischen Sprachdenkmäler, Göttingen 1910.
 G.Gerullis : Die altpreussischen Ortsnamen, 1922.
 E.Lewy : Die altpreussischen Personennamen, Breslau 1904 (Wiss.)
 G.Nesselmann: Thesaurus linguae prussicae, 1873.
 J.Endzelin : Altpreussische Grammatik, Riga 1944.
 Litauische Mundarten, gesammelt von A.Berantowski.
 I. Texte hrg.von Pr.Specht. II. Grammatische Einleitung mit lex.Anhang, Leipzig 1920-22.
 E.Fraenkel : Der baltische Sprachstamm und sein Verhältnis zu den anderen indogermanischen Idiomen, Scholar I, Heidelberg 1947, S. 26-36.

Ось декілька міюць із статті Френкеля:

"Es kann nicht genug vor dem vielfach nicht bloß im Laienpublikum grassierenden Irrtum gewarnt werden, als ob die genannten Sprachen (=Litaisch, Lettisch und Altpreußisch, JR) eine Unterabteilung des slavischen Sprachzweiges seien. Sie stehen vielmehr als selbständige Familie neben dem aus Russisch, Polnisch, Tschechoslovakisch, Wendisch, Slovenisch, Serbokroatisch, Bulgarisch (Ukrainisch i Weißruthenisch Френкелеви невідомі! S.P.) bestehenden Slavischen wie neben den übrigen indogermanischen Sprachen Altindisch, Griechisch, Italienisch, Germanisch usw. Gewiß haben Baltisch und Slavisch manche Züge gemeinsam. Aber vielfach partizipieren an diesen auch andere Glieder der indogermanischen Familie. Manchmal handelt es sich um parallele Neuerungen. Dazu kommt, daß Balten und Slaven Nachbarn sind und eine Beeinflussung des Baltischen durch das Slavische schon seit alten Zeiten in mancher Beziehung Platz gegriffen hat. Andererseits hat das Baltische vieles, was dem Slavischen unbekannt ist, mit anderen indogermanischen Sprachen wie dem Germanischen gemeinsam; öfters auch Altertümlichkeiten bewahrt, die das Slavische aufgegeben hat. Überhaupt sind zwischen Baltisch und Slavisch mehrere grundlegende grammatische Unterschiede zu konstatieren. (стор. 26-7)... Wegen der zahlreichen partiellen Übereinstimmungen zwischen Baltisch und Slavisch setzen viele Forscher eine baltoslavische Gemeinschaftsperiode an, die auf die Zeit der indogermanischen Einheit gefolgt sei. Für das Indische und Iranische, die sich sehr nahe stehen, wird eine solche als indoiranisch bezeichnete Epoche mit Recht vermutet. Trotz alledem ist es unsicher, ob man auch das Gleiche vom Baltoslavischen behaupten kann. Viele gemeinsame Erscheinungen sind als Archaismen zu betrachten. Sie haben sich wegen der isolierten Lage beider Nachbarvölker erhalten. Außerdem ist eine große Zahl von Altertümlichkeiten nicht auf Baltisch und Slavisch beschränkt, sondern kehrt auch in anderen indogermanischen Sprachen wieder. Öfters haben Baltisch und Slavisch unabhängig voneinander die gleichen Neuerungen vorgenommen... (стор. 32-3). In manchen Dingen harmonieren Baltisch Slavisch und Germanisch, so in der Bildung von Dativ und Instr. des Plurals mittels -m-Formantien... Endzelin betont, daß mehrere Übereinstimmungen zwischen baltischem und germanischem Wortschatz bestehen. Manche Ausdrücke sind auf Preußisch und Germanisch beschränkt... (стор. 34).

Останній висказувався досі на тему балтослов'янської мовної одності:

B. Trautmann: Die slavischen Völker und Sprachen. Eine Einführung in die Slavistik. Göttingen 1947.

Ось важливіші його думки з цієї праці:

Die Beobachtung alter sprachlicher Schichten im Slavischen und Baltischen hat die Indogermanistik im 19. Jh. sehr bald veranlaßt, das Postulat einer slavisch-baltischen Sprachgemeinschaft aufzustellen. Sie hatte sich nach der Herauslösung aus dem größeren Verbands der ostindogermanischen Sprachgruppe konstituiert, - sagen wir im 2. vorchristlichen Jahrtausend. In der Tat sind vielfach so starke Verbindungen sprachlicher Natur vorhanden, daß eine gemeinsame Grundlage irgendwelcher Art vorhanden gewesen sein muß. Schwierig aber ist alles näher zu bestimmen! Den gemeinsamen Berührungsraum "Weißrußland" darf man für die Epoche des ersten vorchristlichen Jahrtausends annehmen. Nun sind aber freilich gegenüber den Gemeinsamkeiten auch Gegensätze vorhanden, in geschichtlicher Zeit. Rozwadowski (Rocznik slaw. 5, 27) betont die sehr verschiedenartigen Personennamen, indessen würde man bei sorgfältiger Arbeit auch hier mannigfach gemeinsames Gut finden; die alte indogermanische Struktur des Slavischen und baltischen Eigennamen steht ohnehin fest. Immerhin wird man den Begriff "Einheit" nicht pressen dürfen, - Varietäten waren selbstverständlich früh vorhanden, sie verstärkten sich in fortschreitender Zeit immer mehr. Angrenzend aneinander, in Grenzzonen auch gemischt untereinander lebend, werden Slaven und Balten ihre autonome Entwicklung durchlaufen haben, - wobei Spracherscheinungen sich aus einem Raum in den andern ausbreiten konnten...; vor allem hat der Wortschatz beider Sprechgruppen eine starke gegenseitige Durchdringung erfahren, und die Berührungspunkte auf den Gebieten des alltäglichen und zivilisatorischen Lebens sind bedeutend... Wieviel davon allerdings als eigentliches Lehnsgut zu gelten hat, als so altes Lehnsgut, daß es sich dem Bestand der entlehrenden Sprache nach Art des Erbgutes einfügte, wird niemals zu entscheiden sein... (отр. 13-14).

ІУ. С Л О В'Я Н И

І

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА ОДИНІСТЬ/ПРАМОВА/.

§ 4. До слов'янської мовної групи належать такі мови:

а/ східно-слов'янські: українська, білоруська /кривницька/ й російська /московська/;

б/ західно-слов'янські: польська з кашубською, чеська, словацька, горішньо- й долишньо-лужицька;

в/ південно-слов'янські мови: словінська, хорватська, сербська й болгарська з македонською.

Для повноти треба зазначити, що до слов'янських мов належать іще дві замерлі вже мови, а саме: старо-церковно-слов'янська/або старо-болгарська/ й мова полабських слов'ян /дравенно-слов'янська/; що вимерла з поч.13.ст.

Відповідно до цього відрізняємо в слов'янському світі такі народи:

а/ східні слов'яни: українців, білорусів/кривичів/, росіян /москалів/;

б/ західні слов'яни: поляків з кашубами, чехів, словаків, долишніх і горішніх лужичан;

в/ південних слов'ян /югославів у широкому розумінні/: словінців, хорватів, сербів /або югослов'ян у вузькому розумінні/ та болгар.^{1/}

Як уже відмічено вище /§1/, слов'янські мови належать до т.зв. "сатемової" /східної/ групи індоєвропейських мов/пор. оцсл. съто, укр. сто й т.д./.

^{1/}Сх.-слов. мови й народи знаходилися в давнину на території держави, що тоді звалася "Русь" і тому деякі вчені називають їх "руськими", а то й "російськими" мовами й народами. Ця термінологія, що має свої паралелі в термінах "чехословаки", "сербохорвати", "югослави" й т.п. ненаукова, крім в собі певні політичні концепції й тому треба в науці її оминути.

Так як спільної індоєвропейської прамови, так само й спільної слов'янської мови /праслов'янської мови, чи теж слов'янської прамови/ — не знаємо, зк. до наших часів не зберігся ніякий пам'ятник тієї спільноти, з якої виводимо всі історично-засвідчені слов'янські мови й народи. А проте на основі порівняння з іншими індоєвропейськими мовами з одного боку, як теж на основі порівняння й відокремлювання мовних спільнотів усіх історично-засвідчених слов. мов з другого боку **в і д т в о р ю с м о** /реконструємо/ праслов'янську мову, як певну систему фонетичних, морфологічних і лексикальних засобів. Таке відтворення /реконструкція/, що вимагає окремих наукових засад і метод, полегшує нам умову працю на полі мовознавства слов'янського й індоєвропейського взагалі. І хоч деякі вчені /напр. Мейс/ відмовляють такій реконструкції права на колишнє **р е а л ь н е і с н у в а н н я**, то все таки навіть коли б і погодитися з цим, реконструкція праслов'янських форм і слів виходить як самозрозумілий методологічний постулат, як відтворення посереднього зв'язу між праіє. епохою розвою, а добою історичної екзистенції кожної слов. мови зокрема. Вона, ця праслов. мова дає можливість думати про вихідну точку, про теоретичну базу для конкретних мовних фактів і цим улегшує умову працю дослідника.

Хоч перші пам'ятники слов'янської мовної групи розмірно пізні /9-10 ст. після н.р./, то проте вона вказує небагато змін впорівнянь до праіє. мови. Взагалішому можна твердити, що слов'янські мови, а зокрема їхній найстарший представник : старо-церковно-слов'янська мова, відзначаються **с т а р о в и н н и м** /архаїчним/ характером. Старо-церковно-слов'янська мова відзеркаляє в багатьох випадках праслов'янський стан мовного розвитку.

Ниж прикладами праслов'янської мови є фонетичні, морфологічні, складові й лексикальні.

А. Ф о н е т и ч н і п р и к м е т и

§ 5. Найважливіша фонетична прикмета праслов. мови, це 1/ зберігання **п р и н ц и п у в і д к р и т и х** **с к л а д і в** /зк. таких складів, що закінчені на приголо-

сінку/. Цей принцип виявляється в таких особливостях праслов. звучні:

а/ втрата всіх протиснених /спірантичних/ і проривних /експлозивних/ приголосівок на кінці складу, зокрема, напр.

сцсл. *slōvo* з прасл. **slōvo* з праіе. **klecos*,

пор. гр. *kléos* ,

або: сцсл. *to* з прасл. **to* з праіе. **tod*,

пор. гр. *to* , лат. *istud* /з старшого *istod*/.

Сюди належать деякі групи, що постали на праслов. ґрунті внаслідок тієї тенденції, напр.:

б/ групи: *o*., *e* - *i* , *r* , *l* між приголосівками перешли:

в цих праслов. діалектах, з яких згодом розвинулися півд.-слов. мови та чеська й словацька групи -*ra-*, -*re-* -*ra-*, -*re-*; в тих діалектах, з яких розвинулися зах.-слов. мови /польські, лужицькі і полабські/ групи -*ro-*, -*lo-*, -*re-*, -*le-*;

в тих діалектах, з яких розвинулися сх.-слов. мови групи -*oro*, -*ere-*, -*olo-* /т.зв. повноголос/;

отак первісне прасл. **gorŕb* розвинулося:

в сцсл. *gradb* , серб. і хорв. *grāđ* , чс. і слов. *hrad* ,

в поль. *gród* , гор.-луж. *hrad* , дол.-луж. *grōd* ,

в укр. город , бр. город , рос. город ;

первісне прасл. **berŕb* розвинулося:

в сцсл. *brŕb* , серб. *brljeg* , чс. *břeh* ,

в поль. *brzeg* , гор.-луж. *břeh* , дол.-луж. *břog* ,

укр. беріг/берега/, бр. берег , рос. берег ;

первісне прасл. **golva* розвинулося:

в сцсл. *glava* , серб. хорв. *glāva* , чс. *hlava* ,

в поль. *głowa* , гор.-луж. *hlōwa* , дол.-луж. *glōwa* ,

в укр. голова , бр. галава , рос. галава ;

первісне прасл. **melko* розвинулося:

в сцсл. *mlŕko* , серб. *mljŕko* , чс. *mlŕko* ,

в поль. *mlŕko* , гор.-луж. *mlŕko* , дол.-луж. *mlŕko* ,

в укр. молоко , бр. малако , рос. малако ;

в/ групі: голосівка й носова приголосівка переходить у носову голосівку, напр.:

сцсл. *zobŕb* , укр. зуб із прасл. **zobŕb* , а це з праіе. **zombhos* , нор. лит. *žambas* , гр. *zōmpos* або: сцсл. *reŕb* , укр. п'яти із прасл. **reŕb* , а це з праіе. **penkŕtos*, нор. лит. *penktas* , гр. *pēmtos*.

г/ Монотонгізації дьтонгів. Прасл. мова втрачала в позиції перед приголосівкою й на кінці слова /або коротке: в моносилібічній, чи тавтосилібічній позиції/ всі двозвуки, напр.

сцсл. *suchŕ* , укр. сукий з прасл. **suchŕ* , а це з праіе. **saucos* , нор. лит. *saūsas* , гр. *aŕos* , або: сцсл. *zima* , укр. зима, з прасл. **zima* , а це з праіе. **gheimā* , нор. лит. *žiemā* , гр. *cheīma* , чи вrenti: сцсл. *seŕna* , укр. ціна з прасл. **seŕna* , а це з праіе. **kŕoinā* , нор. лит. *kaina* , гр. *poīnē*.

вага: Тенденція зберігати й розвивати в і д - к р и т і с к л а д и збереглася наочніша у прасл. мові. Історично засвідчені слов. мови в своєму розвитку відступали подекуди від неї, головне після заникну т.зв. півголосівок /глухих/: «сра» /ъ/ та «лора» /ъ/. В праслов. мові ці звуки існували як вскалічний /головновий/ елемент і в визвучі слів мали таку саму вартість, як новні голосівки, зв. рошили склад відкритим. Так напр. прасл. слово **synŕ* , сцсл. *synŕ* мало два відкриті склади : перший *sy-* і другий *-ŕb*. Вони ж після послаблення в визвучі півголосівки ер та йор заникли /приблизно в 11.ст. починаючи/, то в поодиноких слов. мовах постали н о в і з а к р и т і с к л а д и , якими уже не охопила праслов'янська тенденція, обговорена вище , тобто затрата визвучних проривних і протисненних приголосівок. Таким чином із прасл. *nosŕ*, *reŕb*, *synŕ*, *seŕna* в відкритими складами в визвучі, постали історичні слов.: укр. *ніс*, *нес*, *син*, *сон*,

поль. *nos*, *niez*, *syn* , *sen* ,

че. *nos* , *nez* , *syn* , *sen*

таік.

Крім принципу відкритих складів до прасл. спільно-ти треба віднести ще такі фонетичні явища:

2/ В п л и в j на голосівки та приголосівки.

а/ Після j та після м'яких приголосівок не могли в прасл. мові слідувати голосівки o, ě, y та півголо-сівка ʊ, а тільки e, i та ь. Іншими словами:

кожен первісне jo переходило в прасл. je

"	"	joj	"	"	jej, а се: ji
"	"	joʊ	"	"	jeʊ
"	"	joě	"	"	jei
"	"	joy	"	"	ji

при чому в двох останніх випадках /перехід ě в ji та y в ji / цей перехід обмежувався виключно до деяких відмінків, а саме до:

місц. одн. т.зв. jo-тив: на konji, moži, polji

супроти цієї ж форми o-тив: plodě, lětě,

як так і до:

орудн. мн. jo-тив: konji, moži, polji

супроти цієї ж форми o-тив: plody, lěty.

Увага: Переходові jo в je не підпадо o, зв. воно не перейшло після j в e. Дотеперішні opinio зомшніє поєднання брала цього переходу скоріше переходом jo в je, ніж почав діяти вплив j, бо інакше ми дістали б je, а не jo у таких формах, як напр. З.ос.мн. jo-клас: znajotʊ, чл.ін. На нашу думку праіе. оп, знайшовши після j переходило теж в je, так як jo в je. Свідчить про це знак. мн. jo-тив у півд.-сл. мовах: *konje, *može, де закінчення зводиться до праіе. -jonts. Крім цього цей перехід засвідчують теж і дієпр. тепер. часу jo-клас: znaję, glagolję, де закінчення можна виводити з праіе. -jonts. Цьому органічному переходові, що відповідає повністю фонетичним тенденціям прасл. мови, протидіє вплив деяких деклінаційних парадигм, а передусім вплив деяких форм o-класу в дієвідміні. Цим впливом можна пояснювати в jo-класі:

I. закінченням *o, os, m, n*. тепер часу: *-otъ*, напр.
znajotъ / "аналогічно" до цієї форми в *o-класі*,
 напр. *berotъ* /,

II. закінченням *...* деяких відмінків дисприкм.
 тепер часу *jo* -класи, напр. *znajotъ - pišo-*
otъ, *znajotъ - pišo*...
 "аналогічно" до форм цих відмінків в *o-класі*.
 Коли так дивитися на перехід первісного *on*
 після *j*, то відпадає багато труднощів із робленням
 "виїмків" для "виїмків" /зокрема для випадків під
 I-II, що йдуть проти фонетичних тенденцій прасл.
 звукової системи/ і образ цілості впливу *j* на голосівки
 в прасл. мові стає більш вираженим та рельєсним.

б/ Вплив *j* на приголосівки позначився різко,
 залежно від якості приголосівки.

З а д и ь о-и з и к о в і приголосівки *k, g, ch*
 під впливом наступного *j* змінилися в прасл. мові в *č*,
ž, *ž*, при чому це на прасл. ґрунті приголосівка *dž*
 перейшла в протиснене *ž*, напр.:

прасл. <i>*plačъ</i>	із перв. <i>*plakjъ</i>	пор. <i>plakati</i>
" <i>*lože</i>	" <i>*logje</i>	" <i>lego</i>
" <i>*duša</i>	" <i>*duchja</i>	" <i>duchъ</i>
" <i>*kričъ</i>	" <i>*krikjъ</i>	" <i>krikъ</i>
" <i>*ležъ</i>	" <i>*legjъ</i>	" <i>lego</i>
" <i>*sušъ</i>	" <i>*suchjъ</i>	" <i>suchъ</i> .

П е р е д и ь о-и з и к о в і приголосівки *t, d*
 під впливом наступного *j* перейшли в старшій прасл.
 добі почерез різні зміни, яких сьогодні точно не
 можемо відтворити, і у випадді дані:

сцел. <i>št, žd</i>	пор. <i>svěsta, mežda</i>	" <i>světja; mečja</i>
серб. <i>č, dž</i>	" <i>svěča, mečja</i>	" " "
словн. <i>č, j</i>	" <i>svěča, meja</i>	" " "
че. <i>c, z</i>	" <i>svico, meze</i>	" " "
поль. <i>c, dz</i>	" <i>świeca, meza</i>	" " "
укр. <i>ч, /д/х</i>	<i>свѣча, межа</i>	" " "
рос. <i>ч, ж</i>	<i>свѣча, межа</i>	" " "

Передньо-язикові z, z під впливом наступного i перейшли на прасл. ґрунті в ž, ž. Приклади:

сцсл. košq, vežq	з	*kosio, vōzjo	kositi, voziti
поль. koszę, woże	"	"	kosić, wozić
укр. košu, vožu	"	"	kosyty, vozyty.

3/ Перша паліталізація задньо-язикових приголосівок.

Прасл. k, g, ch перед голосівками переднього ряду, а саме перед e, e, ě /т.зв. першим, зн. з первісного однозвуча/, i /т.зв. першим, зн. із первісного однозвуча/ та перед ь змінялися на č, č, š, причому (е на прасл. ґрунті č перейшло в ž.

Такі самі зміни зазнали теж перед сонантичними /самодотворними/ м'яким ī, ī, напр.:

прасл. *rčiti, rčbka	побіч	*rčka
" *načeti, načbnq.	"	*iskoni
" *sčesai	"	*sčkq
" *rčca	"	*rčkq
" *čbrnč	"	ст.-пр.kirsna-
" *grčiti, grčbnč	"	*grčht
" *žbrny, živč	"	лит. širnas, ūvas.

Прасл. ě після паліталізації задньо-язикових k та після ікнього переходу в č, ž, š само змінювалося в z, напр.:

прасл. *kričeti	з старшого	*krikēti	пор. vidēti
" *drčžeti	"	*drččeti	"
" *slyčeti	"	*slychēti	"

Прасл. групи приголосівок k, z перед названими вище передніми голосівками перейшли в прасл. č, ž, однак на сцсл. ґрунті вони змінилися на št, žd, напр.

прасл. *blččiti	з старшого	*blskiti	= сцсл. blč-
"			stiti
" *drčžžbnč	"	*drčžbnč	" drčžbnč.

Прасл. \check{c} 1 теж і тут змінюється на \check{z} , напр.:

" $\times vo\check{s}an\check{b}$ із $\times vo\check{s}en\check{b}$: сцсл. $vo\check{s}an\check{b}$

" $\times mo\check{z}dan\check{b}$ " $\times mo\check{z}en\check{b}$ " $mo\check{z}dan\check{b}$

Винце паліталізації задньо-язикових, а зокрема являються аналогічні до прасл. першої паліталізації, відомі теж і в інших іе. мовах, напр. в індієських та в іранських, одноче в обмеженішому розмірі, як у слов'янських.

4/ Друга паліталізація задньо-язикових приголосівок.

Прасл. k , g , ch перед голосівками \check{e} та i 2, зп. перед \check{e} та i 1, що постанли з первісних двозвуків, змінилися на \check{c} , \check{z} , \check{s} , при чому \check{z} в сцсл. мові перешло в \check{z} , напр.:

прасл. місц. одн. від $\times v\check{r}k\check{b}$ звучав $\times v\check{r}\check{c}\check{e}$

" " " " $\times bog\check{b}$ " $\times bodz\check{e}$

/ч. в сцсл. мові дамо $boz\check{e}$ /

" " " " $\times du\check{c}h\check{b}$ звучав $\times du\check{s}\check{e}$

" наз. мн. від $\times v\check{r}k\check{b}$ звучав $\times v\check{r}\check{c}\check{i}$, пор. сцсл. $v\check{r}\check{c}\check{i}$

" " " $\times bog\check{b}$ " $\times bod\check{z}\check{i}$ " $\times bo\check{z}\check{i}$

" " " $\times du\check{c}h\check{b}$ " $\times du\check{s}\check{i}$ " $\times du\check{s}\check{i}$

" орудн. мн. " $\times v\check{r}k\check{b}$ " $\times v\check{r}\check{c}\check{e}ch\check{b}$ " $\times v\check{r}\check{c}\check{e}ch\check{b}$

" " " $\times bog\check{b}$ " $\times bodz\check{e}ch\check{b}$ " $\times bodz\check{e}ch\check{b}$

" " " $\times du\check{c}h\check{b}$ " $\times du\check{s}\check{e}ch\check{b}$ " $\times du\check{s}\check{e}ch\check{b}$

Тільки перехід ch в s не обійшов усієї прасл. мови. У її говорах, що дали початок зах.-слов. мовам, ch перед \check{e} та i 2 паліталізувалося не в \check{s} , а так як у першій паліталізації в \check{s} . Тимто останній приклад $\times du\check{c}h\check{b}$ звучав у тих говорах, що з них розвинулися пізніші зах.-слов. мови:

місц. одн. $\times du\check{s}\check{e}$, наз. мн. $\times du\check{s}\check{i}$, орудн. мн. $\times du\check{s}\check{e}ch\check{b}$.

Винце, подібне до слов. другої паліталізації існує в одній із балтійських мов, а саме в лотиській. Переходу зазнали тут приголосівки k , g перед голосівками переднього ряду; вони змінилися в \check{c} , \check{z} . Винслід цієї паліталізації, хоч якісно однаковий із вислідом слов. другої паліталізації, то проте він більш обмежений кількісно і розмірно пізній.

Обі обговорені вже паліталізації задньо-язикових приголосівок мають одне спільне, а саме те, що вони **назадні /регресивні/**, зн. що голосівки впливають назад, на попередні звуки, отже /схематично/:

к, г, ч ⁱ

крім цих двох назадніх паліталізацій існувала на прасл. ґрунті ще одна **напередня /прогресивна/** паліталізація, при якій голосівки впливали наперед, на наступні приголосівки, напр.:

старше прасл.	ovbka	перехило в	ovbca	, сцсл.	ovbca
"	"	xčevika	"	xčevica	, " čevica
"	"	xkbnęčb	"	xkbnęčze	, " kbnęčze.

Схематично можна цю напередню паліталізацію зобразити ось як:

1) k
6) g

А проте, хоч можна о цю паліталізацію ставити окремо й називати умовно "т р е т ь о ю" паліталізацією, то тому що її рефлекс. /вислідні звуки/ покриваються з рефлексамі другої паліталізації /č, dž /, більшість мовознавчих підручників влічує її як розділ другої паліталізації, як її підвидіну. Це тим більше, що вона не охопила собою послідовно всього матеріалу. Так напр. сцсл. igō, igla, bekō, krikč pozikč і ін. свідчать про непослідовність цієї звукозміни.

Не без значення тут теж і такі дуалети, як

сцсл.	brěřekati	побіч	broricati
"	klikati	"	klicati.

В мовознавстві пробували різно пояснити ці зміни й їхній брак, але якогось остаточного переконливого пояснення досі немає.^{1/}

Коли йде про устійнення **х р о н о л о г і ї** обох обговорених вже паліталізацій, то воно може бути умовне, або безумовне.

М о в н е устійнення хронологізує дане явище перед або після іншого явища подібного, або зовсім відмінного. В нашому випадку можна устійнити таку умовну хронологічну схему:

I. Перша паліталізація перед первісними передніми однозвуками.

II. Перехід двозвуків в однозвуки /монотонгізації дигтонгів/.

III. Друга паліталізація перед передніми звуками

-моно-тонгма, що постані з первісних дзвуків;
або в висліді напереднього пом'якшення /"третьої"
паліталізації/.
Безумовна хронологізація якогось явища
уміщується це явище в часі за певною визначною точ-
кою літочислення. В мовних явищах ці хронологізації мо-
жливі або на підставі історичних записів даного явища
/джерельних пам'яток/, або теж на підставі комбінатор-
них даних, як запозички певних слів, назв, утрата їх,
передавання іншої мови й т.п.

Деяко пробує устійнити безумовну хронологію обох
паліталізацій на основі лексикальних запозичок із герман-
ських мов. Так слов'яни мали запозичити від готів насам-
перед слово гот. *mēki* в формі **mēk6*, що часом прий-
няло форму **mēc6*; а саме тоді, коли всі *k* /отже одна-
ково чи свої, чи запозичені/ переходили перед *ь* у *с*.
Коли проминув деякий час, слов'яни знову запозичили від
готів назву малої монети *kintus*, вимовляючи її від-
повідно до своїх фонетичних звичок як **kēta*, та назву
церкви з гаданого гот. **kirika* /що в гот. мову прийшло
з гр. *kirikōn* /, вимовляючи це слово як **kēku*. Це
було в тому часі, коли вже перестала діяти тенденція пере-
ходу *k* в *с*, а печався новий перехід *k* в *с*. В ви-
сліді цього нового мовного процесу *k* в обох словах змі-
нилося в *с* і вони прийняли форму: **cēta*, **cēku*.
Тому що готи вийшли з Східної Європи в 4.ст. по Хр., тре-
ба думати, що ці слова ввійшли до прасл. мови перед 4.ст.
і що обидві паліталізації відбулися на прасл. ґрунті
перед 4.ст.

5/ З м і н и в н а з в у ц і /на початку слів/.

а/ При г о л о с і в к о в о м у /вокалічному /
назвуні слів зашли в прасл. добу такі зміни впорівень
до праіє. стану:

Прийманні приставного /протетичного/ *j* перед:
i - напр. **iti* /в вимові за великою правдоподібністю
**jiti* /, пор. лит. *eiti*; або **iže* /в вимові
нашправдоподібно: **jiže* /; 1/

ь - напр. **jimo* із старшого **j6mo*, а це з первісного
**6mo*, пор. з одного боку прасл. **v6z-6mo*,
а з другого боку лит. *imū*, лат. *emo*, або:
прасл. **jigo* з старшого **j6go* а це з первіс-
ного **j6go*, пор. лат. *jugum* і ін.;

1/

Деякі слов'янські філологи /напр. Мескін/ не визна-
ють прейотації, перед *i* за винятком форм вказівного
займенника *jīze*.

е - напр. *jesmь пор. лит. esmi , лат. est ;
 " *jetī супроти vьz-eti ;
 - Назвучне є приймало тех і , при чому на сцсл.
 ґрунті є перешло в а , пор. ецсл. jasti , лит.
 esti , лат. edere.

а - в прасл. мові приймало прелотацію, або ж остава-
 лось без неї; звідси подібуюмо в ецсл. мові та-
 кі дублети, як:

ецсл.	egoda	побіч	jagoda
"	ajce	"	jajce
"	agnьocь	"	jagnьocь,

хоч завжди тільки:

ецсл. azь " тільки ja.

Приймання приставного /протетичного/ у перед
 звуками:

у - напр. *vydra супроти лит. ūdra ,
 " *vyknoti " прасл. *uciti ;

ѣ - " *vьz- із перв. *ъz- , пор. лит. už .

Голосівки о, ɔ, у в назвучі не підпадали на
 прасл. ґрунті ніяким змінам.

На окрему увагу заслуговує зміна назвуку особо-
 вих заміників: jego, jemu, jimь, jemь, jei, jicьb ...
 коли вони стоять після применника. В прасл. добі по-
 ни приймали форму: njego, njemu, njimь, njimь, njemь, njei,
 njicьb ... , отже оть njego, љь njemu, pri njemь,
 o njei Цю зміну пояснюється загально впливом
 применників сь, вь і пересувом морфологічної гра-
 ниці в применникових зворотах типу: sьn jimь, sьn-
 jejь, sьn jimi, вьn jь, вьn jei ...
 на тип: сь njimь, сь njejь, сь njimi; вь njь, вь
 njei ... На цій основі постали далі нові оди -
 такотні словуки, напр. љь njemu, оть njego, pri
 njemь ... , де вже не було ніякої фонетичної при-
 чини затримувати звук п , а тільки внутрішньо-мовна
 причина - вирівнювати заміникові форми в усіх випад-
 ках у бік повторів njego, njemь ...

б/ Приголосіє в к о в л и н а з в у к
 у прасл. мові міг складатися з однієї або більше при-
 голосівок. У цьому останньому випадку поставали приго-
 лосівкові групи, що вказують теж своєрідні прикмети.

На першому місці могли стояти в таких групах приго-
сівки s, z, qh, або теж проривні, а на другому місці
різні приголосні. Рідко траплялися групи в трьох
приголосівок: тоді на третьому місці стояли: v, r, l.

В загальному можна сказати, що в середозвучі
/в середині слів/ у прасл. мові з'явилися тільки
ті приголосіткові групи, що могли стояти в назвучі,
зн. такі, які могли зачинати слово.

За Лескіном /A. Leskien: Grammatik der altbulgaris-
chen Sprache, Heidelberg 1919, стор. 53 - 4 /

ці групи для оцел. мови виглядали ось як:

s + n, m, l, p, t, k, v, tr, tv, kl, kr, kv;
z + n, l, d, g, v, dr;
p + r, l;
b + r, l;
t + r, v;
d + r, v;
k + n, l, r, v;
g + n, l, r, v;
qh + r, l, v.

Якщо з наведених приголосіткових груп засвідчені
в оцел. мові тільки в середозвучі, то проте це не виклю-
чає для прасл. мови можливості, щоб від них починалися
слова.

б/ І н ш і звукові прикмети прасл. мови:

а/ Спроцення груп tl, ol, що в своїй
первісній формі збереглися тільки в тих діалектах, із
як х описали розвинулися зак.-слов. ови, пор.:

оцел. rało, поль. radio з прасл. ^xorclo
" silo, " sidlo " ^xsidlo !/

б/ Спроцення груп pn, bn в n, пор.:

оцел. sbnb з прасл. ^xsbnb, а це з ^xsbnb /: ^xsbnati
" bnbno " ^xbnbno " ^xdbbno
" tonqti " ^xtonqti " ^xtonqti /: ^xtopiti /
" gynqti " ^xgynqti " ^xgybnqti /: ^xgybati /.

І/ Це спроцення відоме сьогодні як асимілятивний процес
у деяких укр. говорах, пор. божківське: п'ять літ
/п'ять літ/, уліта /з уліта, назва присілка/ і ін.

в/ П е р е х і д п р и г о л о с і в о к t, d перед t в s, z. Приклади:

сцел.	mesti	ночі	meto
"	věst6	"	věděti. Сюди теж:
"	jazda	"	jadq .

Б. М о р ф о л о г і ч н і п р и к м е т и.

§6. Із ф л е к с і й н и х п р и к м е т п р а с л . м о в и треба назвати такі:

3/ В і м е н и к а х :

а/ збереження /в більшості випадків ще й до сьогодні/ майже всіх іє. відмінків /7 в порівнянь до 8 в іє. прамові /;

б/ злиття первісних аблятива з генітивом /відділяного відмінка з родовиком/;

в/ збереження трьох родів і трьох чисел /спрощення чисел до двох: однини й множини - вислід пізнішого істор. розвитку поодиноких слів. мов з винятком словінської, сербської й часті української/;

г/ експансія т.зв. -о-, -а- та -і- пнів та їхньої відміни на некористь приголосієвих /... / пнів /тобто т.зв. атематичної відміни/ та ū -пнів.

7/ В п р и к м е т н и к а х :

відрізняння іменної /нескладеної/ форми й займенникової /складеної/.

8/ В д і с л о в а х :

а/ втрата більшості іє. способів, часів і видів, як напр. : і м п е р ф а т і в у с, /заступлений оптативом/, п е р ф е к т у м, о у т у р у м, /заст. описово/, п а с с і в у м, м е д і ю м, /заст. описово/;

б/ брак кон'юнктиву /можливого способу/, що розвинувся в деяких іє. діалектах /в індоір., грецькій та латинській мовах/

в/ експансія т.зв. тематичної дієвідміни в некористь атематичної ;

г/ витворення дієслівних аспектів /перфективів - імперфективів : дуративів та ітеративів/.

9/ В ділянці словотвору /морфології/ прикметна прасл. нові затрата морфологічної функції 18. аффонії /за винятком ітеративів/ та здібність творити складені слова /що напр. у старо-інд. герм. та грецькій мовах була дуже живо/.

10/ У ділянці складні /синтакси/ розвинула прасл. мова такі особливості:

а/ вживання родовика замість знахідника, зокрема після перечення;

б/ т.зв. дативус абсолютус ;

в/ дативус /довільник/ як предмет ;

г/ орудишкова конструкція присудка замість називникової та ін.

4. лексикальні прикмети.

11/ Крім названих граматичних прикмет прасл. мови /звукових, флексійних, словотворчих і синтаксичних/ існували ще лексикальні особливості. Вони відносилися однаково до своєрідних /питомих/ одіди-чених з іс. прамови слів, як і до запозик із різних сусідніх мов, чи мовних груп.

Словний расіб прасл. мови відноситься значенно а/ до довкільного світа й до зовнішнього життя людини

/земля, небо, час, рослини, звір'я, людина й жінка, тіло її, функції людського тіла, родина, громадське й господарське життя, дії й стани, фізичні прикмети, тощо/;

б/ до внутрішнього, духового життя людини /людський дух, його властивості й функції, відірвані тами, дії й прикмети психічні, психофізичні функції, тощо/.

Питанням слов'янського словництва присвячені порівняльно-етимологічні словники /Міклошича 1836, Бернекера 1883-18/ та балто-слов'янський-словник Р.Травмана /1928/.

При конформації прасл. лексичного засобу з об'єктивною дійсністю виходить, що слов'яни мали типову культуру осілого племені, різнитичого зацікавлення, із суспільним устроєм, опертим на родово-племінній основі.

Найважливіша література:

Крім праць, цитованих у цьому розділі треба ще назвати такі:

- A. Meillet: Le Slave Commun, Paris 1924.
M. Vondrák: Vergleichende slavische Grammatik, Bd.1², Göttingen 1924.
J. Mikkola: Urslavische Grammatik. Bd.1. Lautlehre: Vokalismus, Betonung, Heidelberg 1913; Konsonantismus, Heidelberg 1942.
Н.Рудницький: Нарис граматики старо-церковно-слов'янської мови, Мюнхен 1947.
M. Braun : Grundzüge der slawischen Sprachen, Göttingen (1947).
R. Trautmann: Die slavischen Völker und Sprachen. Eine Einführung in die Slavistik, Göttingen 1947.
Н.Рудницький: Менції з порівняльної граматики слов'янських мов. Частина I. Аугсбург 1948.

V. С Л О В ' Я Н О В ' К А П Р А - Б А Т Ь К І В Щ И Н А /ПРАСЛ. ТЕРИТОРІЯ /.

§ 7. Справа прабабатьківщини слов'ян, ви. справа території, що її займали племена слов'яновкі безпосередньо після свого відокремлення з праіндоевропейської спільноти, правдоподібно настільки ж неясною, а теж безпосередньо перед своїм розселенням на захід, схід і південь, ця справа досі в науці однозгідно не вирішена. Немає теж однієї думки щодо місця праіндоевропейської бабатьківщини, звідки розійшлися індоевропейці до місць свого теперішнього розселення.

За індоевропейську прабабатьківщину уважали давнім час. Азію, а зокрема іранську землю /Персію/. Новіші дослідники, головні німецькі, доводять, іє. прабабатьківщини на просторі замкнутім українською степовою полозою та німецькими лісами, отже північно-центральною і східною Європою. Звідси розселилися індійці, іранці і вірмени на південний схід, італійці, греки та іллірійці на південь, кельти до середньої і західної Європи. Згодом цих останніх виперли в середній Європі германці, що опанували північно-західну Європу. Іранські скити, сармати, лангити, аорси і алани, як кочовики, повертали хвилями по черзі назад із Азії в українські степи. Ці іранці застали тут уже з одного боку прибережних грецьких колоністів, з другого боку населення т.зв. кімеріців, що -на правдоподібно-були найостаннішим іранським плем'ям, що по дорозі з іє. прабабатьківщини на південний схід злилися на європейському східному.

1/ Іранськість кімеріців (покищо) визначено в науці на основі назв кімеріських володінь, що збереглися в аорієвських пам'ятниках, як напр. назва Sandakastri відповідає /на думку Васнера/ старор. Sandrakastira - "тобто із близького наближення" - дн., пор. M. Vasner: Untersuchungen über die Alt. Wohnsitze der Slaven; I: Die Ir. hier in Ostslavland, Leipzig 1923.

Остатніх іранських кочовиків, аланів, відкинувши на південний схід нові прихідні ск. Європи: готи; на-
давши аланів найправдоподібнішим теперішнім кавказьким о-
сестинці.

Про слов'янську праатькі-
вину є в науці дві основні теорії:

- 1/ т.зв. "маддунайська", що уміщув-
лює слов'янські праоселі на Дунаєм, у Панонії,
- 2/ т.зв. "сарматська", що первісно пос-
елення слов'ян вбачає на північ від Карпат,
на території старої Сарматії.

Крім того границя між однією і другою терито-
рією в основному Карпати. Тимто деякі називають першу
гіпотезу "закарпатською" /"транскарпатською"/; другу
"передкарпатською" /"ціскарпатською"/.

Прихильності ближче одній і другій теорії.

Маддунайська теорія слов'янської
праатьківини сягає своїми початками до "історії
слов'ян" - "Повісті временних літ", на старшого
слов'янського літописця/т.зв. Нестора, прибл.з 12.ст./.
Літописець розповідає на самому вступі про початки
людства і народів, а зокрема про розселення 72 "язиків"
/народів/ після біблійного потопу як нащадків Нох.
До потомків одного з синів Нох - Шета він влічує
слов'ян. "По багатстві літах" слов'яни поселилися на
Дунаєм, де тепер праї мадлярів й болгар - читаємо в цій-
му літописі. Після цього розпросторилися слов'яни по
Європі, в Чехії, Мораві, Польщі й у сх. Європі.

Висновок першого українського літописця пов-
сягають польські хроністи, як Мадлубек, богував /під
Панонією він розуміє "mater et origo omnium nationum"
та вприти "дугон" /, для якого Панонія була тоді: "prima et
vetus Slavorum sedes parens et alumna".

Маддунайська теорія, що сама по собі має свої
джерела в старо-болгарській історіографії і звідси
дісталася в Україну дось в 11.ст., знайшла свої при-
хильників між такими вченими істориками як А.Болгов-

евкиї, П. Мафарик, М. Погодія, пр. Рачиї, М. Кринов, в.
Філевич, І. Піч, Ам. Самоквасов, В. Млечковська і б.ін.

Не враховуючи одначе на це досить велику кількість при-
хильників "наддунайської" теорії, вона мало правдопо-
добна. В час т.зв. праслов'янської мовної одиноти, а
саме в перші століття перед н.р., немає цілих певних
історичних свідчень про слов'ян у Панонії,
а навпаки, є багато даних про існування на цій терито-
рії таких індоєвропейців, як треків, даків, гетів. Тож
і про балтівців немає тоді ніяких згадок на цій тери-
торії, хоч - як це виходить із наших міркувань в § 3 -
балтівці були тоді й не раніше безпосередніми найближ-
чими сусідами слов'ян. Не без значення тут теж і "свід-
чення землі" - назви великих рік, насамперед Дунаю, що
не виказують ніяких слов'янських мовних елементів, так
як назви гір/напр. назву Карпат виводять із альб. слова
'carpe' - 'скала' /.

Залишається друга з названих теорій, т.зв.
сарматська, що, як згадуно, льокує слов'янські
первісні оселі на північ від Карпат.

З уваги на досить пізні історичні звістки про
слов'ян з 1. і 2. століття після н.р. ця теорія базуєть-
ся не так на історичних свідченнях про самих слов'ян,
як на даних про їхніх сусідів, а передусім на комбі-
нованих мовно-знавчих даних, як:

- 1/ даних про слов'янських назв в конформації з поширенням самих рослин;
- 2/ даних про мовні запозички в конформації з методами порівняльної лексикології та впрямі
- 3/ даних науки про топографічні назви /топонімі-
ку/.

Як допоміжний матеріал приймав до того ще
дані археології, а подекуди теж антропології та
етнології.

До назв р о с л и н та географічного розповсюд-
ни поодиноких рослинних видів, то тут треба ствердити
на основі дослідів Ростафінського^{1/} та Шульска^{2/} важливі
дані про розширення й назву бука. Ця назва не первіс-
на слов'янська, а запозичена з германських мов; слов'я-
ни знали первісно тільки назву т.зв. «білого бука-граба».
Іншими словами, первісні слов'яни жили на терені, який
не мав бука, зв. на якому ізаа кліматичних і ґрунтових
умов бук не ріс. Коли зважити, що східні границі розпо-
всюдження бука в Європі тягнуться приблизно лінією від
Королівці в ок. Пруссії /тепер Калінінграду/ через Крєм'-
інсьць до Одеси, то треба шукати слов'янської прабать -
ківщини на схід від цієї лінії.
На цій основі, як теж на основі назв і розповсюдженні ти-
са, блюда й ін., німецький учений Я. Пайскер^{3/}
висунув гіпотезу, що українсько-білоруське Полісся /а
саме басейн Прип'яті від верста на схід, басейн горіш-
нього Німана й долини біг річки Березини/- слов'янська
прабатьківщина. Міснота й болотистота околиця Полісся
відбилася теж і на характері слов'ян, на їхній посіві,
музиці й народних віруваннях. Чеський учений М.Нідерле
справляє в дечому Пайскера: «останавливаться только на
водном, болотистом Пolesьи, как это делает Пайскер
на основании ботанических изысканий Ростафинского,
невозможно; Полесье некогда было почти озером, и
если теперь, не смотря на премах почвы, оно изобил-
дует водами и относительно мало населено, то в зна-
чительно большей мере то же самое было и во II - III
тысячелетии перед Р. . . , - т.е. в периоде, к которому
относятся возникновение и детство славян. Ростафин-
ский привилься, чем Пайскер, считает колоссалью
олавин Полесье, но добавляет, однако, что они жили
не только в болотистой местности, но в плодородном
степном краю, и в лиственных лесах, доходивших на
восток до верховья течення Десны и Осма. Точнее

- 1/ J. Rostafinski: O pierwotnych siedzibach i gospodarstwie
Słowian. Sprawozdania Akad. Umiejętności w Krakowie 1908.
- 2/ B. Šulek: Pogled iz biljarstva u praviek Slavenah, Rad
Jugoslavenske Akademije XLIX (1887), 1-64.
- 3/ J. Peisker: Neue Grundlagen zur slavischen Altertums-
kunde, Stuttgart 1910.

будет предположить, что первоначально славяне жили в округ Полесья, а не только в его пределах, так как от 1-11 ст. по р. сохранился ряд сведений, что около Висли и за пределами ее течения был обнаружен один из больших народов - *Lechiten*. По другим источникам, на основании языческого единства, они жили на Западе, по линии Краковец - Одесса и далее на запад; на востоке за Днестром, по Буле, Бейму, Бесне, Божне и, конечно, на юг от Приплетского бассейна, в плодородной степной полосе. Земли славянского прарождения - от Одера до Бесны и верхнего течения Днестра - представляют низменности, покрытые лесом /хвойным и лиственным/, южная граница которой тянется от Львова на Житомир, Киев, Курск, Калугу, Рязань и Тамбов. Центральное Полесье на западе ограничено словенскою рекою, на востоке - Днестром, на севере - рядом балтийских озер и на юге - Черноморскою возвышенностью /Кубо - Кременец/ ^{1/}

Велику вагу для визначення слов'янської прабатьківщини на основі назв і розповсюдження бука, граба і тиса надає німецький учений Мако *Маасмер*. У своїй синтетичній студії на цю тему п.н.: *Die Urheimat der Slaven* ^{2/} він вповні приймає висліди родинно-географічних праць Аулека і Ростафінського.

А проте Маасмерова студія важлива, як перший синтетичний огляд студій над мовними зв'язками між слов'янами й їхніми найдавнішими сусідами, та роблення на цій основі деяких висновків про слов'янську прабатьківщину.

Не вважаючи на те, що дві великі й вичерпні праці на тему германських запозич у слов'янських мовах А. Стендер - Петерсена ^{3/} та В. Кіпарського ^{4/} появились значно пізніше від Маасмерової праці, то

^{1/} Дослідно з російського перекладу праці Л. Нідерле про слов'янську старовину: *Быт и культура древних славян*. Авторизованное издание с введением и дополнениями автора и предисловием акад. Н. П. Кондакова, подготовил к печати О. П. Кондаков, Прага 1924, стор. 13-14.

^{2/} Війтний праці: W. Volz: *Der ostdeutsche Volksboden*, Breslau 1926, стор. 118-43.

^{3/} A. Stender-Petersen: *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*, Göteborg 1927.

^{4/} V. Kiparsky: *Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen*, Helsinki 1934.

його визначення, основних напрямних досліджу та методологічні позиції в орудуванні матеріалом без закиду.^{1/} Іасмер стверджує на самому початку, що для визначення слов'янської прабатьківщини на основі мовних запозик треба, щоб/ці запозики були загально-слов'янські і щоб вони були старі. З уваги на це останнє мусить відпасти такі слова, до котрі поширені загально в слов. мові, то час їхнього переходу на слов. ґрунт означає окремішнього розвитку поодиноких мов; такі слова не кажуть нічого про старе сусідство слов'ян із іншими іе. та неіе. племенами.

Повні запозики від герман, особливо від готів, такі як: оцел. меч з гот. mēki, оцел. бродя з герм. *bardaⁿ, оцел. брѣни з герм. brunja, слов. дума з гот. dēms і ін., до своїм значенням відносяться до воєнного ремесла, торгівлі, одигу, хати і ін., свідчать про безпосереднє сусідство герман із слов'янами на початком.б.ст. перед н.р. Через герман прийшли до слов'ян теж слова з романськими мов; як вино /з герм.гот. а це з лат. vinum /, оцет /оцел. оцѣть/ з гот. akeit, а це з лат. acetum / і ін. - пророческий знак, що слов'яни були відділені від романських народів германами. Тех і балтійські народи зазнали германських мовних впливів, тільки ж вони були слабші як на слов. ґрунті, нор. напр. ст.-пруське rīkis 'володар', rīki 'володарство' і ін.

1/ Тут і там можна тільки дивуватися деяким етнологічним зворотам автора. Поміняючи настільки баламутну термінологію щодо України, як S'obružland, на стор. 122 Іасмер кілька разів підкреслює "вищість" старих герман над слов'янами /"geistige Überlegenheit" і ін./... наукових працях думаємо - треба оминати такі дешеві впливи патріотичної гордості. Бо ж хтонебудь із слов'янських учених міг би ченитися такої нім. Putschhaft чи Reitsche /запозик із слов. мов/ і з свого боку голосити про "geistige Überlegenheit" слов'ян. Але cui bono? А тим сам автор подає, що слов'яни запозичили від герман теж і назву півні /слов. куря з гаданого попередника гот. *hōra, нім. Hure /; чи тут германська моральна Überlegenheit?

Коли йде про іранські запозички в слов'янських мовах, то тут на основі попередніх дослідів Розва-довського^{1/} Младенова^{2/}, офісно ж самого Васмера^{3/} можна ствердити певну кількість старих запозичок, як напр. топір /із ір. *taḡara-* /, рат /із ір. *avest. rāu-* 'благенний стан, блаженство' /, можливо, що де Бог /із ір. *baḡa-* ? /, сцол. ирана 'пожива' /з ір. *x^va-r^{na}h-* та ін. За ір. слово вважає Васмер назву слов. племен хорватів /із ір. *(fšu) haurvatar-* 'оторох худоби' /. Зокрема ск.-слов. мови вказують деякі окремі слова ір. походження, як собака, морда, іріі /це остан-не з ір. *airya-* 'південний край', тому що іранці жи-ли на південь від слов'ян /. Набагато більше іранських запозичок у літвінських мовах. Це все вказує на сусідство слов'ян і літвінів із іранськими племенами. В балтійських мовах немає зате ніяких іранських запозичок - знак, що балтійці не сусідували з іранцями, а були відділені від них слов'янами й літвінами.

Щодо літвінських запозичок, та серед них немає - на думку Васмера^{4/} - таких, які сягали б прасл. доби. Всі літвінські запозички новіші, відомі передівсім росій-ської мові, як це вказав в окремії студії Каліма^{5/}. Тимто треба думати, що первісно слов'яни не сусіду-вали з літвінами, а були відділені від них балтійськи-ми племенами, що м.ін. відбулося теж на балтійських запозичках у літвінів.^{6/} Щодо пізніша колонізація слов'-янами /предками теперішніх росіян/ північної Європи викликала живіший контакт із літвінами й це відбулося на літвінських запозичках у російській мові.

- 1/ J. Rozwadowski: Les rapports du vocabulaire entre les langues slaves et iraniennes, *Rocznik Orientalis-tyczny* I /1914-15/, стр. 95-110.
- 2/ St. Mladenov: Les prétendus emprunts iraniens et tures en slave commun, *Revue des études slaves* IV (1924).
- 3/ M. Vasmer: Beiträge zur historischen Völkerkunde Ost-europas, II. Die ehemalige Ausbreitung der Westfinnen in den heutigen slavischen Ländern. Berlin 1934.
- 4/ M. Vasmer: Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven. I. Die Iranier in Südrußland. Leipzig 1923.
- 5/ J. Kalima: Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russi-schen, Helsinki 1915.
- 6/ J. Kalima: Itämerensuomalaisien kielten balttilaiset lainasamat, Helsinki 1934.

Через Карпати мусіли праслов'яни - на думку Васмера^{1/} мати теж /слабі/ зв'язки з кельтами. Такі слова, як гуни й брага запозичені праслов'янами з кельтської мови /пор. кимр *gwn* 'піджак', та кимр. *brag* 'солод'/.
 .

Дані порівняльної лексикології /запозик / доповнюються свідченнями географічних назв, а тут передусім назв рік, місцевостей і гір. Аналізуючи топографічні дані східної Європи, Васмер знаходить такі наверствування в топонимістичній цій території:

Насамперед зустрічаємо, починаючи з 7.ст. перед р., грецькі колонії на північному березі Чорного моря. Це колонізації йонців, передусім греків із Мілету, напр. Ольбід, Пантіланей, Геодосія, Анагорія й ін. Побіч йонських осель подібаються теж дорійські /на Криму/, та подекуди й аттицькі.^{2/}

Запілля греків творять іранці. Про кimmerіців була вже мова на стор. 36. К згадамо, вони залишили по собі сліди в назвах полодарів - безперечно іранського походження. Крім цього на Криму зазначають джерела місцевіоті *κινδάρων* і гору *Κινδάρων βουνός*. На зміну їм приходять скити деє у 7.ст. перед р. Шляхи чергуються сармати, язиги, аорси й алани. За іранські треба визнати такі назви:

Дон /ір. *dānu* - 'ріка'/, Дніпро /ір. **dānu* *spaga* 'задня ріка' за Кресмером/, Дністер /ір. **dānu* *paizda* - 'передня ріка', за цим же вченим/; назва Буга на Криму /з ір., пор. осет. *suɣdaɣ* 'святий'/: Теж і грецьку назву для Чорного моря *Πόντος Εὐξίνος* /лат. *Pontus Euxinus* /виводить Васмер із перс. *Πόντος Αἰεῖνος* із іранського *axāēna* - 'чор-

1/ Vasmer op.cit. 130 і ін., і: Die alten Bevölkerungsverhältnisse Russlands im Lichte der Sprachforschung, Berlin 1941.

2/ M.Ebert: Súdrußland im Altertum, Bonn 1922; E.Minns: Scythians and Greeks, Cambridge 1913.

не/море/. На думку Васмера зміна назви на грецькому ґрунті мала своємістичні основи. Невелике число іранських топографічних слідів в Україні /пор. і ч. 10/, старий звичай Торг/ пояснюється пізнішими турко-татарськими прихідними, що отерли з лиця землі стару іранську номенклатуру.

На північ від іранців жили с л о в'я н и. Ціле доріччя Прип'яті, Волинь, Київщина і Чернігівщина виказують стару слов. топографічну номенклатуру, напр. Прип'ять, Птич, Уж, Случ, Збруч, Тури, Кесна, Тетерев, Пина, Вистрици і ін. Зокрема підкреслює Васмер старовинність будови деяких водних назв на цих теренах, як напр.:

- 1/ назви на -ость: Доброость, Черноость, Мокроость, Судость /до: судно/, Снагоость, і ін. ;
- 2/ назви на -уй : Добруй, Срезуй, тощо;
- 3/ назви на -ай : Борзай, Борезай, Самглай, Иловай, і і.;
- 4/ назви на -инь : Горинь, Мединь, В'язинь, Водинь і ін.;
- 5/ назви на -ань : Лугань, Воростань, Птань /до кореня пт-, пор. птиця/;
- 6/ назви на -мень, -ма : В'язьма побіч В'язьмень, Тисьменьниця /до: тихий/ і ін.;
- 7/ назви на -ит- : Реут /із *Revotъ /;
- 8/ назви на довге -й : Багра, Моква і ін.;
- 9/ назви на -очь : Волоочь ;
- 10/ прикметникові назви без поширення на -ко: напр. Глубо /до: глибокий, гнибокій/;

11/ старі -л- дієприкметники: Пискла, Борекла;

12/ старі твори типу рос. Белая, мутна, тощо. 1/

Доріччя Прип'яті і середнього Дніпра – це терен праслов'янської батьківщини тож і з уваги на ці старі назви, а з другого боку з уваги на відсутність назв іншого походження.

1/ Пор. М. Vasmer: Die alten Bevölkerungsverhältnisse Russlands im Lichte der Sprachforschung, Berlin 1941, стор. 15-16.

Далше на північ подібуємо балтійські топонімічні назви, а саме в околиці Вільни; Городна, Мисовка, Литовська, Омоленська аж до Калуги й Мохавська, напр. Leukešā до лит. laikas 'полє' /з чого пізнім рос. Лучеса/, балт. Arėvā до āras 'орєл' /з чого пізнім рос. Орєс/ й ін.^{1/}

На північ і північний схід від балтів за лінією Псков-Москва жили слов'яни, по яких залишилися багато слідів у назвах, напр. назва Ільменсько-озера з фин. Ilmajärvi (v. d. in. Багато з цих назв перекладено на рос. мову, напр. Ільмен Наволск з перв. фин. Ielwiniemi. Деякі назви, а саме на -ма /напр. Тюдма, Крома й ін./, на -сьма /напр. Сергосьма, Куросьма й ін./, на -кта /напр. Печукта, Тумакта й ін./, на -гда /напр. Печегда, Судогда й ін./ і на -кса, -кша /напр. Илекса, Колокша й ін./ не даються пояснити на тлі фінського мовного матеріалу, хоч їхнє неіє. походження — на думку Васмера — безспірне.^{1/}

Щодо західних сувідів, то тут географічні назви говорять про германське минуле. Такі назви рік, як Лаба /нім. Elbe /, Гавель /нім. Havel /, прєє /нім. Eger / й ін. Васмер виводить із германських мов. Слов'янські назви — на його думку — це пізніша веретва, зв'язана з розширенням слов'янства в історичну добу. "Kein alter Flußname — каже він^{2/} — auf diesem Gebiet ist mit Hilfe des Slavischen deutbar!"

З інших назв неслов'янського походження називає він іллїр. Карпати, та кельт. Судети.

Стільки можна сказати про слов. прабатьківщину на основі назв рослин, запозик і топонімічних назв. Безперечно дослідити це остаточно

^{1/} Vasmer, Die älten Bevölkerungsverhältnisse... стор. 13, 19, 20, 22 124...

^{2/} Vasmer, Die Urheimat... стор. 136.

не закінчені, деякі топонімічні етимології вимагають ревізії і коректур, деякі ще завзято дискутуються. Зокрема гостро виступає проти германськості теренів між Одром і Лабою польський учений П. Рудніцький, стараючись в багатьох статтях свого журналу *Slavia Occidentalis*/тт. I-III/ доказувати первісність слов'янських мовних елементів у назвах рік і місцевин в балтійській заглибині. Синтетичний огляд своїх поглядів на цю справу дає він у статті: *Sur l'établissement des Préslaves dans les bassins de la Vistule et de l'Odra aux temps préhistoriques*, *Atti del III Congresso Internaz. dei Linguisti... Firenze 1935* та в статті: *Ugrupowanie języków indoeuropejskich a szczególnie słowiańskich w Zagłębiu Bałtyku w początkach ery indoeuropejskiej*, *Księga Referatów. II Międzynarodowy Zjazd Sławiistów (Filologów Słowiańskich), Sekcja III-IV, Warszawa 1934, стор. 36-38*. Ось як виглядають основні думки Рудніцького:

"W zastosowaniu do Zagłębia Bałtyku prowadził badania oddawna w dorzeczu Wisły i Odry. Badania te dały rezultat, jak się zdaje, ostateczny w obrębie pierwiastków:

- 1) ^xsweid- (Wisła i pokrewne);
- 2) ^xgheud- (Gwda i pokrewne);
- 3) ^xuel- z determinantami b, n, d, t, g, k, m, n (Wel i pokrewne);
- 4) ^xbheug- (Bug i pokrewne);
- 5) ^xsreu- (Struga i pokrewne);
- 6) ^xdher- (Odra i pokrewne).

Pierwiastki te oznaczają pojęcia "cieczy, biegu, płynięcia etc". Wszystkie zatem nadają się do nazywania rzek, strumieni, potoków, jezior, stawów, bagien i t.p. Wszystkie one pozwoliłyby rozpoznać ewentualną obcą interwencję językową... Skutkiem tego brak obcej interwencji w rozwoju fonetycznym nazw, utworzonych na podstawie tych pierwiastków, musi uchodzić za dowód, że nie byłoby dorzeczu Wisły i Odry ludów innych, aniżeli Słowianie. Skutkiem tego możemy uważać zlokalizowanie Słowian w dorzeczu Wisły i Odry i to w ich średnim i dolnym biegu od prapoczątków ie. za punkt wyjścia w badaniach nad rozmieszczeniem innych ludów ie. wokół nich. Na północ-wschód od nich należy umieścić Bałtów, na wschód Arijów, na południo-wschód Daków i Traków, na południo-zachód Celtów, na północ-zachód German, o ile ten lud był już zindoeuropeizowany. Wynika stąd, że Słowianie mieli pozycję centralną.

...обереже людей індоєвропейських і зєд-
кали ся з обцми лудами, в протівнєство
до лудѣв периферичных, котѣре насакалы
в великым степеню елементами обцми. Настѣ-
пством tego jest konserwatywny naogół charak-
ter języków słowiańskich в протівнєство
до wszystkich innych języków ie. zwłaszcza
np. języków germańskich, celtyckich, italskich,
nawet greki... 1/

Як бачимо, можливості наукової інтерпретації
топонімічного матеріалу великі і нічого дивного, що
топонімастика тільки в ополучі з іншими дисципліна-
ми мовознавчого досліджу / в такому випадку з назвами
дерев та запозичками / може дати відповідь на складне
питання слов. прабатьківщини. Бо ж - як це підкреслює
Т. Лер-Сплавінський^{2/} - топонімастика має не завжди
до диспозиції певні критерії, що відрізняли б дану
назву давнини безоглядно одну мовну спільноту від
другої, коли їй належать до ie. родини. Тимто дея-
кі назви, що вийшли з спільного ie. племи, можуть од-
наково добре бути слов. походження, як тех і герм.,
кельт. чи іллірійського. Безоглядно можемо, здебіль-
шого, відрізнити, чи дана назва ie., чи напр. угро-
вінського походження. А навіть і в таких випадках
під покровом рідної назви може сховатися первісно
чужа на основі загальної асиміляції, пор. напр. серб.
назву Липляни, що її можна визнати за слов. / від :
липа /, якби не історичний матеріал / лат. Ulpiana /^{3/}
Тому то назагал тяжко знайти для старих епох певні
мовні критерії, що позваляли б устійнювати мову -
а з цим і етнічну - приналежність місцевих назв.

З цього погляду і концепції Рудніцького зде -
більшого визначають індоєвропейськість назв, а не
їхню слов'янськість. Найбільш індивідуалізаційно
окончує справу іде Басмер і коли сьогодні можна гово-
рити до даної міри про перемогу т. зв. "сарматської"
/ "предкарпатської" / теорії про слов. прабатьківщину,
то це в. ін. немала заслуга цього вченого.

1/ Ugrupowanie... стор. 66-7.

2/ T. Lehr-Splawinski: Kilka uwag o praojczyźnie Słowian, Sprawy Naukowe ze Lwowa 1924, стор. 62-5.

3/ St. Rospond: Zagadnienie osadnictwa słowiańskiego w świetle nazw miejscowych, Lwów 1933, стор. 7.

Як допоміжний матеріал для устаткування слов. прабатьківщини притягає дехто дані археології. Цікаві з цього погляду спроби польських і чеських учених пов'язати етнічно з слов'янами т. звану лужицьку культуру^{1/}, те, що на мовознавчо-топонімічному полі висував приблизно М. Рудніцький. Теорія слов'яноскості лужицької культури не втрималася в науці, хоч немає остаточного вирішення, якому іє. народові прилегує етнічне оформлення цієї культури. Взагалі справа етнічного обличчя різних культур, до їх викриває археологічна наука, далека від розв'язки й ту археологи залюбки покликуються на мовознавців^{2/}, не маючи під рукою пунктів зачепу в цій справі.

Тех і дані антропомогії нічого ближчого не в стані сказати про прабатьківщину слов'ян. Як уже відмічено в § 1 слов'янство німа не творить одного антропологічного /расового/ типу. Сьогодні в основі маємо принайменне три антропологічні вітки слов'ян:

- 1/ західні /поляки і чехи/ з сильним нордійським закрапленням,
- 2/ східні /росіяни/ з остевропідальними елементами;
- 3/ південні /українці, словаки й балканські слов'яни/ з виразним динарським обличчям.

Білоруси творять перехідну сумісь між усіма названими групами.^{3/}

Яке відношення цих типів було в праслов'янську добу до прасл. батьківщини, годі сказати. Розкопки й антропологічні поміри старих могил вказують перевагу нордійських елементів/переважна доліковальність/.

1/ J. Kostrzewski: Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, Poznań 1923; L. Kozłowski: Epoka wczesnego żelaza w Polsce, Sprawozdania Tow. Nauk. we Lwowie 1922, стр. 135-7; B. v. Richthofen: Die Urheimat der Slaven in der Vorgeschichtsforschung, Księga Referatów II, Międzynarodowy Zjazd Slavistów (Fil. Slav.), Sekcja III-IV, Warszawa 1934.

2/ H. v. Menghin: Die ethnische Stellung der ostbaltisch-keramischen Kulturen. Tocharer und Hettiter, Київський збірник на пошану акад. М. С. Грушевського, I, Київ 1928, стр. 3-25.

3/ H. v. Schridetzky: Rassenkunde der Altslaen, Zeitschrift für Rassenkunde Bd. VII (Beiheft), Stuttgart 1938.

За нордієвськістю праслов'ян могли б підсказути промовити свідчення старовинних істориків. Так напр. Прокоп із VI ст. після др. подає, що:

"всі вони дуже великі і воєвничі; щодо барви волосся і шкіри, вони не дуже білі чи русі, але теж і не занадто темні, тільки монобурі з червоним відтінком" / De bello Got. III, 14/.

З VIII. і дальших ст. збереглися свідчення арабських подорожників про зовнішній вигляд слов'ян: вони русі-ві, з світлим очима, білою шкірою і червоним обличчям. Ці ці признаки свідчили б за приналежністю слов'ян до нордієвської раси, а тим самим локалізували б їхні первісні терени на північ від Карпат. Трудноці викликає висновок расової приналежності українців та південних слов'ян, бо вони, як вище згадано, переважно динарці. Ін. ця динарєвськість сягає праслов. доби, як пояснити еволюційний перехід з одного типу до другого, коли цей перехід відбувся, якщо він не первісний — ось питанням, на які досі немає остаточної відповіді.

Зближена до антропології е т н о л о г і я старалася з одного боку наświetлювати проблему слов. прабатьківщини. Її висліді в цьому напрямі досить далекі від дотеперішніх гіпотез. Зокрема несприйнятна концепція польського етнолога Моминського про середньоазійську прабатьківщину слов'ян^{1/}. Відкинула її навіть польська етнологічна наука, передусім Чекановський, що разом із Рудніцьким, Костшевським і Козловським боронить терену луницької культури, як терену згаданої слов. прабатьківщини.^{2/}

1/ К. Moszyński: Badania nad pochodzeniem i pierwotną kulturą Słowian, Kraków 1925.

2/ Проф. J. Czekanowski, Świat i Życie, T. IV, 1936, стор. 826-35; Крім цього: Zróżnicowanie etnograficzne Polski w świetle przeszłości, Sprawozdania PAU T. XL, No. 3, стор. 64-7. Та: Wstęp do historii Słowian, Львів 1927.
Крім цього цитовану статтю фон Ріхтгофена / стор. 48, відоман 1/, стор. 69-73.

Визначування прасл. терену між Вислою, Одром і Лабою відоме в науці під назвою "автохтонізму" слов'ян, що його захищали передусім чеські та польські вчені.

Коли робити підсумки з вище сказаного про слов'янську прабатьківщину, то треба ствердити, що вона знаходилася ні півночі від пасма Карпат. Найправдоподібніш були це околиці між середньою Азією й середнім Дніпром, тобто сьогодинні північно-західні українські та південні білоруські терени.

На заході межували слов'яни первісно з германами, а потім карпатські проходи з траками й кельтами, на півночі з балтами, на сході з фінами й іранцями, як тож і на півдні з цими останніми. Докладне визначення границь цієї території можливе з одного боку на основі дальших студій топоніміки й порівняльної меконкології, з другого боку на основі /не закінчених іще остаточно/ студій з ділянки археології й передісторії.

З великою правдоподібністю можна твердити, що слов. прабатьківщина не була ані на терені середньої Азії, ані на теренах над Одрою й Лабор. Тех і такі концепції, як вбачання двох слов. прабатьківщин з часовим зрізничуванням /як це свого часу висував Ол. Шахматов/, чи пересування цієї прабатьківщини занадто на північ /Розвадовський/ не мають достатніх наукових підстав.

Найважливіша література:

- Крім праць цитованих у цьому розділі, а зокрема праці М.Фасмера: *Die Urheimat der Slaven*, M.Volz: *Der ostdeutsche Volksboden*, Breslau 1926, стор. 118-43
треба назвати ще такі:
- Schröder-Nehring: *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde*, Bd. 2, Berlin-Leipzig 1929 (sub voce: Slaven);
- Brückner-Niederle-Kočálek: *Początki kultury słowiańskiej*, Kraków 1911;
- L.Niederle: *O původu Slovanů*, Praha 1890;
- L.Niederle: *Slověské starozitnosti, I: Původ a počátky národa slovanského*, Praha 1902;
- L.Niederle: *Manuel de l'antiquité slave*, Tome I: *L'histoire*, Paris 1923;
- J.Rozwadowski: *Kilka uwag do przedhistorycznych stosunków Europy wschodniej na podstawie nazw wód*, RS VI, 1913, стор. 39-58;
- J.Rozwadowski: *Nazwy Wisły i jej dorzecza*, Monografia Wisły, z. 2, Warszawa 1921;
- J.Rozwadowski: *Remarques critiques sur la patrie, dite primitive, des peuples slaves*, Conférence des historiens des états de l'Europe orientale et du monde slave, T. II, Warszawa 1928, стор. 158-61;
- Ол. Шахматов: *Введение в курс истории русского языка*, Петербург 1916;
- R.Trautmann: *Die slavischen Völker und Sprachen, Eine Einführung in die Slavistik*, Göttingen 1947, с 5-10.
- Переглядно й сумнівно подає огляд цієї проблематики:
- Z.Rysiewicz: *O praojczyźnie Słowian*, Lud, T. XXXIV, 1936, стор. 46 i n.

VI. ПЕРШІ ВІСТКИ ПРО СЛОВ'ЯН.

НАЗВА СЛОВ'ЯН.

§ 3. Тому що старовинні геогр. мало знали північно-східні простори Європи, перші історичні в і с т к и про слов'ян розмірно пізні. Загальне уявлення про ці терени Європи було, /1/ що вони рівнинні й /2/ що це невеликі простори без населення /Страбон/. Щодо першострінки після Ір. приносить деякі точніші відомості про північний схід Європи. За даними напр. анонімого космографа з Радени на схід від норманів, данців та фінів лежить країна скитів, що з них походять слов'яни.

Лише коли почався наступ германських племен на терени старинної Римської імперії, римські й грецькі письменники почали ближче цікавитися германами й їхніми сусідами на сході - слов'янами. Цим обставинам завдячуємо перші історичні вістки про слов'ян, що сягають 1. й 2. ст. після Ір. Слов'яни виступають як в е т н и.

Ось ці в і с т к и:

Римський історик Пліній / Plinius , пом. 79 після Ір. / подає: "...qui am haec habitari ad Vistulam usque fluvium a Sarmatis, Venedis, Sciris, Hiris tradunt (Nat. Hist. IV, 97), отже між народами на схід від Висли, між сарматами, скірами й гірами згадує Пліній і про венедів.

Другий римський історик в описі своєї Германії /коло 98 .р. після Ір./, Тацит / Tacitus - / називає тех венетів:

"...Hic Suebiae finis. Peucinatorum Venetorumque et Fennorum nationes Germanis an Sarmatis ascribam dubito... Veneti multum ex moribus traxerunt: nam quicquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium errigitur, latrociniiis pererrant, hi tamen inter Germanos potius referuntur, quia, et domos fingunt et scuta gestant et pedum

usu ac pernicioitate gaudent: quae omnia diversa Sarmatis sunt in plaustro eoque viventibus (Germania 46).

І пізніми автори з II.ст. після Хр. згадують про венетів - венедів, напр. Птоломеї /пом.173.р.після .р./.

Назва венетів для слов'ян вперше з'явилася у VI.ст. після Хр. в латинського історика Іордана /єпископа Артоми в півд. Італії /530-552/. В своїй історії готів називає Іордан слов'ян венетами, де і вінідами. Він і зазначає, що назви венетів змінилися в його часи через різні роди і місця, однак головно вони називаються слов'яни і анти.

Венетами називали згодом слов'ян і германські письменники, що писали по-латинському. Ця назва збереглася і до сьогодні в німців, що мешають із ними слов'ян називають: Wenden - лужицьких слов'ян, Winden - словінців; в середньовіччі німці називали вендами тех і надлабських слов'ян, а англосаксонського письменника Оросія /Orosius у Польщі названа Venodland.

Хоч під назвою венетів - вендів криється безсумніву слов'яни, то проте вона сама не слов'янського походження. В науці остаточно не розв'язано походження цієї назви; дехто приписує їй ілірійське походження, дехто кельтське.

Ілірійськість венетів - вендів обстоював у науці раніше Г. Косінца /G. Kosinca / в своєму журналі передісторії Manus , т.IV, стор. 183, 287 і д. Він висловлює гіпотезу, що переважно між германців і слов'ян клином врізувалися ілірії, яких германці називали венетами. Після того, як їх вперше на південь, безпосередніми східними сусідами германців стали слов'яни, однак на них перешла прийнята вже в германців назва венетів. Цю гіпотезу приймають Радер і Норінг у другому виданні свого Reallexikon-y der indogerman. Altertumskunde /1923 /, т.II, стор. 590, Так само дивиться на справу і Р. Мух /R. Mueh / у Новоз-овому Reallexikon-i der germanischen Altertumskunde /1918/ т.IV, стор. 568-9. Етимологію /дуже сумнівну -до речі /подають від праіс.кореня *уен- із первісним значенням 'любити' /пор. ст.-інд. vānati 'любить', лат. venus, чи богиню Венеру і ін./, отже венети були б на ціл оселі в загальному 'приятелі, союзники'.

Кельтське походження приписував венетам Ол. Махматов, уважаючи їх за одне з кельтських племен на сході, ідентичне з венетами на заході в Бретані. Махматова гіпотеза, що він її висловив вперше в журналі *Archiv für slavische Philologie*, т. XXXIII, стор. 51 і д., не востаннє в науці, її знову вигадав / К. Вуга / в журналі *Rocznik Slawistyczny*, т. VI / 1913 / стор. 1 і д. та М. Фасмер там ж стор. 172 і д.

Справа венетів-венедів чекає в науці ще на останнє слово.

Не інакше в справу назви "слов'яни".

Перший раз з'являється ця назва на початку VI ст. пізніше в т. зв. Псевдо-Магваріуса з Наз'янен, описав частину в половині VI ст. в Прокопії та Іордана. У Птоломеї подібну до неї назву *Σκλαβήνας*, що, на думку Нідерле, вповні відповідає слов'янському; слов'яне - первісні і найстаріші протаті слов'янської цієї назви /однина: слов'янинъ/.

Чи відносилися ця назва до одного слов'янського племені, чи до всіх слов'ян - справа в науці спірна. Мікловіч був переконаний, що так називалися первісно південні слов'яни без сербів, отже ті, що їх Іордан називає *Scлавени*, Прокопій *Σκλαβήνας*. Так думалися на справу теж Первельф і Грюнгер. Однак Магварік, згодом Грек і ін., твердили, що первісно ця назва відносилася до всіх слов'ян; описи ж зберегли тільки в деяких: у словаків, словінців, новгородських словен, тощо. Нідерле думає, що назва слов'ян охоплювала в добу розселення слов'ян із прабатьківщини по Європі усі слов'янські племена, що не означає однак, що так було з самого початку. Навпаки вона мала первісно далеко вужче розповсюдження.

Виводів і етимологічних пояснень назви слов'ян у науці досить багато.

Аж до часів Магваріка першість у великих поясненнях цієї назви віддавали кореневі слав- і відносили його до : 'слави' : слов'яни - це славне плем'я, *gloriosi*, що в часи романтизму відповідало племінній і національній гордості.

Побіч цього пояснення, що своїми початками сягає III.ст., по'являється друге, що в основу кладе корінь слов- 'слово'. Це пояснення теж давнє, бо з XIV.ст. По думці цієї етимології слов'яни - плем'я, що говорить усім зрозумілою мовою 'словом', у протилежність до інших племен, напр. до германських "німців", яких вони перші слов'яни не розуміли. Цей вивід підтримав і батько чеської славістики ...обровський /1784/ з тим, що він перший звернув увагу на походження цієї назви від місця, чи краю: Словн. Починаючи з обровського всі етимологи підкреслювали своєрідну будову самої назви, а саме нарісток -їни, -ини, що звичайно творить назви людей від місця, напр. Маґарик /від місця Слови із значенням, яке відповідає лит. *salava* ,чи поль. *żuława* , а саме - 'острів' /, Первополь /від згодної столиці слов'ян *Slavka, Slavena, Zlave, Złowe* /, Гошек /від slov 'гора, гора' - отже слов'яни - мешканці гір/ та ін.

Є й "невольницьке" пояснення назви слов'ян. Учений Бодуен де Куртене /Baudouin de Courtenay / в журналі *Język Polski* т. III /1913/, стор. 62-64 заступав думку, що назва "слов'яни" з'явилася першій серед самих слов'ян тільки там, де вони стикалися з іноплеменцями й де велися великі торги невольниками, напр. на берегах Адріатського, чи Балтійського моря. Той, хто купував слов'янського невольника, чи невольницю та питав про імення кожного з них, постійно чув у відповідь: *про-слав* /, *Миро-слав* /а/, *Стані-слав* /а/, *Срито-слав* /а/ і т.д. В пам'яті купця-чужинця утримувалася друга, частенько повторна частина слов'янських імен -*слав* /а/ і так перейшло значення 'невільник' на слов'ян. Бодуен де Куртене порівнює з назвою лат. *selavus* , *selava* з чого пішли нім. *Sklave* , фр. *esclave* і т.д., назви такі, як "швайцар" у значенні "придверник", "угор" - 'мандрівний купець' і ін. Ця назва перейшла згодом і до самих слов'ян із різними нарістками.

1/ Цікаво, що меса Українка взяла таке розуміння назви слов'ян в основу своєї поезії *Slavus - selavus* ; зрозуміло не на основі теоретичних міркувань, а звукової подібності слів і зв'язаних із ними асоціацій.

З науковому збірникові, присвяченому Бодуєнові де Куртене *à propos de l'ingwistyczne ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay*, Kraków 1921, на стор. 84-99 дав Л. Масінг / L. Masing / три етимології, між ними /на стор. 84-99/ нову етимологію назви слов'ян. Масінг виходить із повстання назви німців від слова "німий", тобто такий, що говорить незрозумілою мовою для слов'ян. Аналогічно мала б постати і назва слов'ян: готи, що незрозуміли їхньої мови, назвали їх так "німими", по-готськи, від кореня *slav-*, що в слові *slavan* - 'мовчати, бути німим'. Отак слов'яни, серед яких опинилися готи після свого вимандрування з-над долининої Вісли в II ст. після Хр., стали "німцями" для нових приїждців у сх. Європі. Можливо - на думку Масінга - нова назва відносилася первісно до всіх чужинців, яких готи не розміли, отже не тільки до слов'ян, але і до фінів, іранців і т.д., однак з часом відносили його тільки до слов'ян. Те, що слов'яни приїмали самі чужі окреслення, як назву для себе, пояснює Масінг обставиною, що назва своєю звуковою формою нагадувала відомі слов'янам слова: слава і слово. Із змістом цих слів асоціювалися символи племінної єдності, зокрема коли йшло про так важливу прикмету, як *мера /"слово"/*.^{1/}

Інакше дивиться на справу польський славіст Ол. Брукнер / *O. Al. Brückner* / в статтях у празькій *Slavi-I* т. III /1924-25/, стор. 199-203, в заслуженому онوماстичному журналі *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, т. II /1926/, стор. 147-154, та вквіт в своїх працях: *Dzieje kultury polskiej*, т. I, стор. 3-4 в етимологічному словнику: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, 1927, стор. 501. Зацитуємо його погляд у дослідній редакції з цієї останньої праці:

^{1/} Подібну етимологію назви слов'яни висловлює А. Стендер-Петерсен / *A. Stender-Petersen* / у праці: *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*, Göteborgs Kungl. handl. T. 31, 4, 1927. А в 1902 р. Мельницький виводив слов'ян від "словѣти" - говорити зрозумілою мовою.

SŁOWIANIE. Forma Slaviane, porządkująca od 16. do 19. wieku, mylna; cerkiewne to przejęcie z grec. i łac. Slavenoi, Slavus. Przysłotnik dawniej słowiański (tak stałe u Kochanowskiego), chociaż równie poprawna forma mianownika Słowienie, liczba pojed. Słowienin, nierównie rzadsza; -ie- w Słowianie, od drugiego przysłówku liczby mnogiej: Słowian, zastąpiło -ie-. Przypomina pozornie nazwy "krajowe, topograficzne", jak Rzymianin, Rzymianie, lub Krakowianin, Krakowianie, ależ różni się od nich zasadniczo, bo niema żadnego "słowski" ("sławska ziemia" u Brodzińskiego jest jego i Kollara wymysłem), jakby koniecznie oczekiwać należało; przysłotnik brzmi już w 9. wieku tylko słowi. pńsk. Niemaż i żadnego Słowa, czy jak tam, skądby Słowian wywodzić można, i próżno bajano w 16. wieku o jakimś podmoskiewskim jeziorze Słownie (1). Dalej, nazwa to nie ogólna, lecz kilku szczepów, głównie pogranicznych; z niemi stykali się najpierw Grecy i Niemcy, i od nich przeniesli, uogólnili ją na wszystkich tej samej mowy, jak to stałe bywa (por. franc. Allemands dla wszystkich Niemców). Łacinnicy i Grecy używają rychle i formy skróconej Slavus, obowiązującej powszechnie w Europie (a nawet u Arabów, Saklab albo Sa-kaliba), a ponieważ handel niewolnikami zasilał się głównie uprowadzaniem albo kupnem Słowian, stąd już od 10. wieku przyjęto Slavus znaczenie "niewolnika", niem. Sklave, franc. esclave, włos. schiaivo; może właśnie od Włochów z Wenecji, rozeszła się ta nazwa szczególna w tem osobliwszem znaczeniu. Tak samo jak Niemiec, jest i Słowian (utworzone jak młodzian, albo cerk. pórweń, rańen) uszczupliwem przezwiskiem, i oznacza coś wręcz przeciwnego znaczeniu "słowa": "mruka" (por. slavan "młoczyć") albo "powolnego"; jeżeli wolno włączyć tu polską nazwę "lud powoli dojrzewającego": słowień, słownia (w przeciwieństwie do rychlaka, skakuna). Pień slou- (por. sługa) i slei-, zastąpione obficie w niem., ang. słow "powolny"; por. nasze śluz i ślaz od tychże oni, a może i ślota tu należy. Skrócone, czeskie, Slovak, Słowaczka, itd. niedawne.

Таким чином Брюкнер схильний до помисленн назви слов'ян від прикмети слов'яньскої вдачі: повільности, отакілості. Завдяки різним історичним записам ця назва поширилася на всіх слов'ян, і хоч спершу вона була зневажлива, то згодом приймалася й серед самих слов'ян у загальне вживанні. Брюкнер не відкидає теж — як бачимо — можливості готського походження /"німці"/ назви слов'ян, за те він рішуче висказується проти т.зв. "топографічного" помислення цієї назви.

Як уже риде згадувало вже з 14.ст., а зокрема від часів Кобровського, назву "слов'янин" зв'язували з назвою згаданого місця, чи країни Слови-Слави, керуючися передусім структурою цієї назви, головню наростком -янин.

Цей "топографічний" вивід назви слов'ян обґрунтували в науці два вчені М. Будімір і М. Розвадовський одночасно /1921/, але незалежно один від одного, в тій самій книзі, а саме в науковому збірникові на пошану сербського славіста А. Бєліця: Zbornik filoloških i lingvističkih studija, Београд 1921, стор. 97-112 і 129-131. Обидва вчені, опираючись на те, що нарісток -їнин, -инин, творить назви від місцевостей, отже напр. поміштинин, деревлянин, полянин ітд., зв'язують назву слов'ян із назвами водними від іє. кореня: *kļu- із значенням 'текти'. Будімір вказує низку власних імен із грецької мови, що мають в основі цей корінь /Клітополос, Клімонос, Кліоклімонос і ін./, а так і значне число апелативів із цим коренем, напр. лит. šluoju, šlaviai ітд. із значенням 'чистити, замити', лат. cluere (cloare), cloaca, Cluentus /назва ріки/, герм.:ст.-ісл. hlér 'море, озеро'. В слов. мовах ми очікуємо - на думку Будіміра - постаті slov- /slav, що зберігається в географічних назвах із слов. терену /напр. Словно, Словін, Словіно, Славно і ін./, а так і в назвах рослин у півд. слов'ян. Отже Будімір робить висновок, що слов'яни - це 'люди, які мешкали над водами /річками, озерами/, названими від кореня *kļu-.

Розвадовський звертає увагу на те, що на теренах Польщі й східньої Слов'янини - в доріччях Варти, Висли, Прип'яті, Дніпра, Німана, Дністра й Серету - існує багато назв річок в роді Slawa, Slawka, Slawica, Slaw(i)ec, Slaważ, Slawuta, Nie-slawka ...

Але так і назв місцевин і гір: Slawsko, Slawuta, Slaw(i)ec, Słowienia, Słownia, Słowita... Цей матеріал треба при-тикнути при висловлюванні назви слов'ян. Всі ці назви спростає Розвадовський до пракореня *kļu- і доходить до висновку, що слов'яни мусіли сидіти колись над водою званою Slawa, чи подібно, й звідсіля назвалися слов'янами. Тільки згодом цю назву почали поєднувати із "словом", чи "словою".

Коли придивитися із становища мовознавчої топо-номастики до цього "топографічного" пояснення назви с. в'ян, то воно незвичайно переконливе. Дослідні вчені йшли

передусім по лінії висловування к о р р и н назви, приймаючи за самозрозуміле ливце -"топографічні" функції наростка.

Найширше підійшов у поясненні корени М.Рудницький / М. Rudnicki /, зв'язавши його з спорідненим і поширеним коренем ^xsreu-. У своєму журналі *Slavia Occidentalis*, т.VII /1928/ він, подібно як Будимір і Розвадовський, наводить багато місцевих і подних назв із коренем ^xslov- і робить такі висновки: "...nazwy miejscowe z pierwiastkiem ^xslov- istniały i istnieją do dziś dnia na ziemiach lechickich i ruskich. Znaczenie tego pierwiastka jest niejasne. Sądząc z d z i s i e j s z v c h nazw topograficznych, możnaby sądzić, że znaczenie tego pierwiastka jest związane z warunkami bagnistych, moczarowatych okolic, przez które płyną rzeki bagniste, rozlewając się w mokradła, boiem i ziemia pomorska ^xSłowa, względnie ^xSlověno leży nad Wipper (=Wieprz?) w moczarowatej, bagnistej okolicy wśród mokradł i torfiastych łąk. Nie jest wyłączone, że pierwiastek ^xsleu-, ^xslou-, ^xflu- jest identyczny z pierwiastkiem ^xsreu-, ^xsrou-, ^xsru-, a to na zasadzie indoeuropejskiej wymiany r/l..." (стор. 486).

Щодо функцій наростка, то його ближче не аналізували, приймаючи в загальному відомі з граматики пояснення його функцій. Насі не зібрано теж і повного матеріалу для наростка -їни/-їни із слов. мов. А тимчасом це важлива справа при висловуванні назви слов'ян, не менш важлива, як етимологія корени. От хочби з української мови, з таких слів, як христинини /: Христос/, віриини /: віра/, прочанин /: проца/, криломанин /: крилос/ і ін. ніяк не виходить, що цей наросток творить "назви національної, чи племінної приналежності та назви мешканців від місця", як це звичайно формулюють у граматиках функції цього наростка. Саме в цих і їм подібних словах можна завважити функцію н с в т р а л ь н и х т в о р и л при означуванні людей із тим основним змістом, що його має

корінь. З цього погляду таке відношення, як

віршини : віра.

вповні відповідало б відношенню:

слов'янини : слово, чи тош;

слов'янини : слава,

бо, як відомо, й слово й слава зв'язані порівно з тим самим коренем: **kleu-*.

Варто відмітити, що серед німецьких учених аж до найновіших часів найбільш прихильників має вийд назви слов'ян від 'слова'. Ось декілька цитатів:

Schreder & Nehring: *Realexikon der indogermanischen Altertumskunde* (II, 417): "... Der erstere Name, der sich bald zur Bezeichnung des ganzen Stammes erhebt (*Slověninъ*, *Slověne*) kommt her von *slovo* 'das Wort' und bezeichnet wahrscheinlich die (einander) "verständlich Redenden... Den Gegensatz bildet die slavische Bezeichnung der Deutschen als "Stumme" (*Němьcь*, *Němьci* von *němь* 'stumm')..."

F. Solmsen: *Indogermanische Eigennamen als Spiegel der Kulturgeschichte*, hg. und bearb. von E. Fraenkel, Heidelberg 1922, стр. 98: "Eine etwas andere Wendung kann der Gegensatz zwischen den Angehörigen des eigenen und eines fremden Volkes dadurch erfahren, daß die ersteren als die, die 'man verstehen kann', die letzteren als 'die unverständlich Redenden, die Stammelnden, Lallenden, Stummen' bezeichnet werden. Am deutlichsten tritt dieser Unterschied bei der Bezeichnung zutage, die die Slaven sich und ihrem wichtigsten Nachbervolke, den Deutschen geben: Slaven beruht auf Slověne. So nannte sich von den beiden großen Zweigen, in die das Volk bei seinem Eintritt in das helle Licht der Geschichte zerfiel, ein jeder zunächst im Gegensatz zu dem anderen: die südwestlichen Glieder der Familie, aus denen die Bulgaren, Serben, Slovenen usw. hervorgegangen sind, bezeichnen sich selbst als Slověne, den nordöstlichen Zweig dagegen als Antac, während der letztere seinerzeit sich selbst ebenfalls Slověne, die westlichen Teile Lachen nennt. Slověne gehört zu *slovo* 'Wort', heißt daher 'die des Wortes Mächtigen, Redenden'. Der Fremde, vor allem der Deutsche, wird von den Slaven *Němьcь* zu *němь* 'stumm' genannt."

P.Diels: Die Slaven, Leipzig-Berlin 1920 (Aus Natur und Geisteswelt, 740 Bändchen), oTop. 5 - 6 :

"Der Name "Slaven" wird zuerst am Beginn des 6. nachchristlichen Jahrhunderts genannt, d.h. ungefähr zu der Zeit, da die Slaven in die Geschichte Europas eintraten. Damals beginnen die byzantinischen Historiker von den Zügen der Sklavinoi oder Sklavoi zu sprechen und nicht viel später die lateinisch schreibenden deutschen und italienischen Historiker von den Sclaveni oder Sclavi. Die älteste einheimische Form des Namens dürfte Slověne gewesen sein, wozu die Einzahl nach einer in den slavischen Sprachen häufigen Wortbildungsart Slověnině lautete. Was der Name bedeutet, wissen wir nicht, zur Erklärung bieten sich zwei slavische Worte: slave "der Ruhm" und slovo "das Wort". Ältere Erklärer haben gerne an das erstgenannte Wort angeknüpft, da aber dem Slavennamen ursprünglich, wie es scheint, ein o und nicht ein a zukommt, so ist die Herleitung von slovo wohl vorzuziehen. Welchen Sinn das so abgeleitete Slověne gehabt haben könnte, entzieht sich bis jetzt unserer Kenntnis /nicht zum wenigsten deswegen, weil die Wortbildung einzigartig ist/".

R.Trautmann: Die slavischen Völker und Sprachen. Eine Einführung in die Slavistik. Göttingen 1947, oTop. 25: "Der Ursprung des slav. Slověne (dazu mit individualisierenden Formans -in Slověnině) ist unklar. Bildungsgemäß schließt sich das Wort natürlich an die zahlreichen Maskulina mit Formans -ěn-/-jan- an, das Völker- und Wohnernamen bildet (poln. Polanie, altslav. Rimľane, grazďane "Bürger" usw.), - doch wird das Adj. mit Festhaltung des -ěn- gebildet, im Gegensatz zu polěskě. Am passendsten wäre die Verbindung mit slovo "Wort"; dann müßte man annehmen, daß eine ältere Wortbildung nach der geläufigen Kategorie der Völkernamen auf -ěn- umgebildet wurde. Die Etymologie des Völkernamens muß als unklar gelten."

Наведені вище пояснення назви слов'ян найбільш поширені й відомі в науці. Крім них є ще деякі інші, менш відомі, що над ними наукова література інтересується лише деякого порядку, засудивши їх згоду на забуття. Для інформативного огляду вони теж важливі й тому назвемо декілька з них:

Чеський учений Зубатий /Zubaty/ висловив у 1902.р. погляд, що первісна постать назви слов'ян була *slověň, і що вона постала шляхом постливого скорочення з якоїсь старшої назви, що мала в першому або другому члені *slovas/*sleves і щойно пізніше прийняла нарізок -ěnině /-janině.

Фінський славіст Міккола /Mikkola/ пояснював /так у 1902.р./ слов'янську назву, як назву, що визначала первісно "членів того самого племені" й ставив її до того кореня, який стримить у гр. слові laḡs /із старшого slaḡós /, кельт. *slougos 'дружина, плем'я'.

Врешті Сутнар /Suttner/ зв'язував цю назву із стцел. слоуга. Інші притягали сюди такі слова, як чоловік, скада, голова, соловеї, тощо.

Деяко з істориків утотожнював слов'ян із саремами, тільки ж на такі й подібні спроби треба дивитися як на звичайну народню етимологію.

Підсумовуючи всі теорії і гіпотези на тему походження назви слов'ян, треба ствердити,

- 1/ що досі в науці немає однозначного погляду на цю справу;
- 2/ найбільш атракційною й переконливою видається "топографічна" гіпотеза, однак
- 3/ невиключене й пояснення від "слова", коли покажется, що нарізок -ьнин/-ьнин міг уже в найстаршу добу творити слова не тільки від топографічних означень, але теж як нестрільний форманс і від довільних слів.

Більші досліді в цьому напрямі мусять докладно прослідити формально-структуральні й значенні дані про цей нарізок.

уже зазначено на стор. 55 крім назв в с -
н с т і в тої часло в'ини вживали старовинні іс -
торики, напр. Іордан, іде описі назви для слов' -
янських племен, а саме назви с а н т і в, передусім
у відношенні до східних слов'ян. Крім Іордана вжива -
ли назви антів візантійські письменники VI - VII ст.
Ік місце осідку антів подавали вони простір між
Дністром і Доном. З уваги на це пізніші історики,
а з українців Михайло Грушевський, уважали антів за
предків українців.

Із вимисленим назви антів мали дослідники ба -
гато труднощів.

Із останнє й - на нашу думку - найбільш перекон -
ливо пояснення цієї назви подав німецький славіст П.
Басмер. На жаль його розвідка на цю тему не появил -
ся друком досі^{1/} і тому нам доводиться цитувати її
зміст на основі усних відомостей від автора. На його
думку анти - слово іранське. Воно зв'язане з іс -
пракоренем *anti / anta з основним значенням : 'про -
ти, збож, на краю', пор. ст.-інд. *anta* - 'лісень,
границя, межа, край', гот. *andeis*, нім. *Ende* й ін.
/ див. порівн. словник Walde & Pokorny, т. I, стор.
37/. Таким чином слово "анти" - це іранський пере -
клад слов'янського "окраїнні люди", "окраїнне плем'я",
"українці". Вислідить, що іранські племена, що мему -
вали з слов'янами на окраїнах слов'янської прабать -
ківщини, на межі степової й лісової полос України, за -
своїли собі назву можливого слов'янського племені -
українців з свого іранському перекладі.

Басмерова гіпотеза, що має всі дані на те, щоб
її прийняти, дає разгва з тієї причини, що розв'я -
зує деякі спірні проблеми славістики й україністики
та кидас нове світло на проблему ономастики східних
слов'ян.

1/ Вона була перекладена з рукопису з 1933 р. до наукового
збірника, присвяченого ювілею проф. Ів. Зілинського
в Кракові; іза воєнних подій цей збірник не появил -
ся. Це раз ми наводимо цю гіпотезу обговорюючи назву
України, пор. *Handbuch der Ukraine*, стор. 57.

1/ Насамперед стверджується, що назва Україна серед східних слов'ян е т а р ш а /давніша/, як н а в а "Русь". Тоді коли "Русь" появляється чітко в ІІ. й ІІІ.ст. після н.р., назва Україна, чи українці засвідчена посередньо /в іранській формі/ вже для VI.ст. після н.р.

2/ Назва "Україна" визначала п е р в і с н о 'к р а й, к р а й н а, м е ж і в н а к р а ї н а с л о в'я н і. В зв'язку з цим

а/ треба відкинути, як необосновані, теорії, начебто Україна споконвіку визначала не 'край', а 'середину краю'^{1/}, 'країну', 'область', тощо й

б/ відносять усі ці ненаукові твердження про те, що Україна - 'земля на краю Польщі' /Грондський і ін./, чи 'на краю Росії' /російські історики/. Тоді, коли появляється знову назва України, чи українців в згаданій іранській формі "анти" /VI.ст./ не було ні Польщі, ні Росії, отже не можна говорити про якийсь окраїни - край однієї чи другої держави, що повстали кілька століть пізніше.

Проблемою актів вичерпуються в основі найдавніші свідчення про слов'ян, як цілість. Пізніші відомості відносяться вже до поодиноких груп слов'ян після того, як вони розійшлися з своєї прабатьківщини на схід, захід і південь.

1/ Промовляють за цим і інші мовознавчі дані, як наголос, споріднені асемітичні й назви, тощо. Значення 'середина краю', 'країна', тощо, витворюється аж досі у добі козаччини, найскоріш у ІV.ст., пор. автору статтю в Handbuch der Ukraine, стр. 57-62.

Найважливіша література:

Крім праць, цитованих у тексті, треба тут назвати ще такі:

L. Niederle: Slovanské Starožitnosti, T.II, 2, стор.
469-84.

L. Niederle: Manuel de l'antiquité slave. T.I: L'
histoire, Paris 1923, стор. 27-37.

H. Trautmann: Die slavischen Völker und Sprachen.
Eine Einführung in die Slavistik.
Göttingen 1947, стор. 21-5.

Сумлінний та критичний огляд усіх гіпотез про
походження назви "Слов'яни" дає:

E. Śluszkiewicz: Przegląd etymologii nazwy
"Słowianie", Przegląd Klasyczny, Nr.
9-10 (1936), стор. 731-798 і окрема
відбитка, Львів 1937.

VII. Р О З С В І Т Л Е Н Н Я С Л О В ' Я Н .

§ 9. Коли брати до уваги терени згодної пра-
батьківщини слов'ян /пор. § 7 / і сьогоднішнє поселення
слов'янських народів, то мусимо ствердити, що існують
в загальному два основні типи слов'ян:

- 1/ а в т о х т о н и й
- 2/ к о л о н і с т и .

До перших належатимуть в цілості ті племена, згл.
народи, що живуть тепер на теренах в доріччі Прип'яті
та середнього Дніпра, отже північно-західні племена
у к р а ї н ц і в /поліщуки, волиняки, подоляни, під-
гір'яни, київляни, харківчани, полтавчани/ та південно-
східні б і л о р у с и . Коли брати до уваги, що коло-
нізація південного сходу України, чи північного заходу
Білоруси dokonувалася в основі первісними мениканцями
північно-західних теренів України й південно-східних
областей Білоруси, то треба робити висновки, що україн-
ці й білоруси вийшли дуже мало з слов'янської прабатьків-
щини, отже що вони впорівень до інших теперішніх слов.
народів - автохтони.

До колоніальних народів, зн. до народів, що жи-
вучи первісно на теренах слов'янської прабатьківщини, ви-
емігрували з неї й оселялися на суміжних, чи дальших
теренах належать у о і і н ш і с л о в ' я н и .
З цього становища можна розглядати тих слов'ян, що по-
селялися в південному напрямі, отже коротко південних
слов'ян, тих що емігрували на захід, отже західних слов'-
ян і вквітати тих, що оселялися в північному й схід-
ньому напрямках, отже росіян.

Справа точного з'ясування хронології й площі
географічних пересувів слов'янського етносу досі в нау-
ці остаточно не з'ясована. З уваги на скудість історич-
них свідчень про первісні рухи слов'янських племен остан-
нє слово в цьому напрямі мала б передісторія й архео-

логії, в дальному й топономастика. Ці науки однак досі не завершили своїх дослідів, тимто треба в багатьох випадках вдаватися до здогадів чи то на основі тих історичних свідчень, що досі збереглися, чи теж на основі сучасного географічного розселення слов'ян і конфронтації його з здогадною територією слов'янської прабатьківщини.

Отак до здогадів, що мають всі дані на теоретичне обґрунтування, належатиме здогад про найперші еміграційні рухи слов'янських племен. Вони мусіли початися в добу й бути спричинені т.зв. мандрівкою народів, що її початки припадають на четверте століття після н.р. Великі міграційні рухи, зумовлені експансивним розмахом гунів у 4.ст., не могли пройти без спричинення пересувів у первісному етнічному укладі слов'ян, тим більше, що між гунами мусіли знаходитися /добровільно, чи примусово/ слов'яни, як це виходить із свідчення візантійського письменника Прієкоса з р.448: грецьке посольство, що прийшло з Царгороду до Аттилі, діставало на дорозі напикот, що називався *medos*, в чому не тяжко віднайти слов'янський "мед". Крім цього Іарнадеос свідчить, що після наглої смерті Аттилі /453/ відбувався пир - "отрава". Нідерле висуває здогад, що слов'яни розпорошено сиділи в середньому доріччі Дунаю вже перед приходом туди гунів, отже починаючи з I. й II.ст. після н.р., та це залишиться покищо здогадом недостатньо обґрунтованим.

Другий переконливий доказ на те, що слов'янські міграції починаються в IV.ст., а найпізніше в V., це історичні свідчення про те, що в VI.ст. слов'янські набіги й поселення на Балканський півострів приймають масовий характер. Коли б слов'яни жили ще в VI.ст. на північ від Карпат у слов'янській прабатьківщині, не можна було б рахуватися з їхніми рухами на Балкані, а далше і в Греції. Треба думати, що в V.ст. слов'яни вже перейшли /в менших, чи більших групах/ Карпатську перегороду, перші ж кроки розселення треба віднести до IV.ст.

З початком VI.ст. почалося слов'янське заселення Балканського півострова з наддунайської долини, як точки виходу. За свідченням Прокопія з р.527¹ /отже з часу, коли почалося володіння цесаря Юстиніана /527-65/, починається ціла низка слов'янських походів на південь. В р.547 зайняли слов'яни Далматію, 549-551 знищили Тракію; в рр. 595-6 зударилися слов'яни в східних Альпах із германськими баварами; 558.р.по-являються на Балканському півострові авари, серед них /добровільно, чи примусово/ слов'яни. Слов'янська експансія сягає в VI.ст. аж до Пелопонезу /на думку декого щойно в VIII.ст./ Зокрема часто повторювалися слов'янські напади на Болунь /Салоніки/- найбагатше побіч Царгороду балканське місто, у VII.ст. завершилося поселення слов'ян на областях на південь Дунаю, зокрема в Македонії.

Разом із аварами з'явилися в Європі болгари, плем'я турського походження /що їх означають для відміни від теперішніх слов'янських болгар "протоболгарами"/. Вони підймали аварів гунам аж до смерті Атилі /453/. В 559.р.болгари разом із слов'янами облягали Царгород. Вождь болгарів-кутургурів Ісперіх /Аспарух/ оснував у 679.р. над Дунаєм болгарську державу, об'єднавши в ній 7 слов'янських племен. Через кілька поколінь турські болгари /"протобулгари"/ підняли етнічний, а насамперед мовний, асиміляції слов'ян, залишивши по собі єдиного слід у назві теперішніх слов'янських болгар.

Одне з болгарських племен пробувало до 631.р. в Панонії, де тоді сиділи авари. Прогнані ними болгари поділилися спершу до Баварії, де їх частинно вибито, частина ж подалася до країни слов'янців та до півн. Італії, де злилися з місцевим населенням. Наддунайська болгарська держава вела війни з аварами. Від них визволила семигородських слов'ян /званих тоді в грецьких джерелах *Σαρανταριά* /та зроманізованих нагаджів колишніх деків.

Після приходу мадирів у наддунайську долину почалося звужування слов'янської території на півдні.

В історичні часи збувся південнослов'янський терен і на самому півдні Балканського півострова на користь греків, в Альпах на користь німців, у Семигороді й Волощині ж на користь румунів. Часи найбільшої експансії південних слов'ян^{1/} - це 6. - 8. століття.

§. 10. Коли йде про західніх слов'ян, то про їхнє поселення маємо історичні відомості ще пізніші, як про південних. Тим не менш означає треба думати, що їхні перші рухи з слов'янської прабатьківщини в'їхуться з мандрівкою народів. Відплив, чи краще прорідження, теренів, зайнятих зде - більшого германами на захід від прабатьківщини слов'ян, починаючи з IV. ст. після Хр. сприяв слов'янській експансії на захід.

Про поселення слов'ян на терені Чехії та Морави. пише відомий дослідник проф. д-р Ернст Шварц /Schwarz E./ ось що:^{2/}

1) Die Zeit der Einwanderung.

Über die Zeit der Einwanderung der Slaven nach Böhmen und Mähren fehlen direkte Nachrichten. Sie muß deshalb aus einer Kombination aller geschichtlichen Nachrichten erschlossen werden.

Das letzte germanische Volk, daß über Böhmen und Mähren eine politische Herrschaft ausgeübt hat, sind die Langobarden gewesen. Als sie 568 unter Alboin nach Oberitalien aufbrachen, zogen sie, da sie nicht sehr stark an Zahl waren, Hilfsscharen heran. Darunter befanden sich 20.000 Sachsen, die vom Lande an der unteren Bode kamen, das sie 531 als Beuteanteil beim Untergang des Thüringerreiches erhalten hatten. Sie stießen zu Alboin, der damals mit seinem Volke in Pannonien und Noricum stand. Das alles setzt voraus, daß Böhmen entweder zum Herrschaftsgebiete der Langobarden gehörte, oder doch von Langobarden und Sachsen durchzogen werden konnte. An slawische Bewohner Böhmens oder Mährens zu denken, besteht kein Anlaß. Sie waren gewiß zur Heeresfolge genötigt worden, haben doch auch Gepiden, Noriker, Sweben aus der Slowakei und Bulgaren an Alboins Zug teilgenommen oder teilnehmen müssen. Mit dem Abzug der Langobarden und der vorangehenden Vernichtung des Gepidenreiches 566 sind aber die letzten germ. Völker Ostgermaniens fortgezogen.

1/ Слов.походи сягали аж на острів Крету, напр. у 623.р.

2/ В окремій конспективній статті, написаній у жовтні 1943.р. на наше прохання для цього підручника. Автор висловлює йому щиро подяку за це.

Anwesenheit von Slawen ist seit dem letzten Drittel des 6.Jh. möglich und für das Pustertal in Kärnten gesichert, für die 1.Hälfte des 7.Jh. auch für Thüringen. & 595 zogen beifrische Aufgebote gegen Avaren und Slawen im Pustertal, um 630 liegt der Abfall des Sorbenherzogs Deruanus in Thüringen vom Frankenreich an der Saale, die also damals schon die Grenze zwischen Deutschen und Slawen war. Dieser Abfall erfolgt, indem Deruanus auf die Seite Samos tritt. Samo hat die Franken bei Wogastiburg geschlagen. Das Reich Samos, der sich als fränkischer Kaufmann, als Führer einer fränkischen Kaufmanns- und Kriegerschar, zum König der Slawen aufgeschwungen hatte, umfaßte nach der Conversio Carentanorum auch Kärnten, seine Macht reicht anderseits bis nach Thüringen, so daß der Raum von Thüringen über Böhmen bis Kärnten als Samos Reich in Anspruch genommen werden kann. Dann wird Böhmen sein Zentrum gewesen sein. Wogastiburg wird in Böhmen zu suchen sein. Nach der Beschreibung Fredegars kamen die Franken nach langen Weg durch den Urwald in die Ebene und stießen hier auf die Hauptmacht Samos. Es gibt nur einen Ort in Böhmen, der etymologisch mit Wogastiburg in Verbindung zu setzen ist. Atschau bei Kaaden in Westböhmen heißt tschechisch Úhoštany, d.h. 'Leute von Úhošt', alttschechisch Úhošć, das aus Úgošć entstanden ist. Im 7.Jh. muß dieser Platz Ogašć oder Uogašć geheißen haben. Dafür konnten die Franken, die ja auch für Köln - Kolnaburg sagten, Wogastiburg gebrauchen. Der Berg selbst, auf den Atschau liegt, heißt bei den Deutschen Burberg, d.h. "Burgberg". Ausgrabungen haben bisher allerdings zu keinem Erfolg geführt, sind aber kaum gründlich vorgenommen.

Aus diesen Betrachtungen ergibt sich, daß die Einwanderung der Slawen nach Böhmen, Mähren, ebenso wie nach Thüringen und Kärnten mit der Vernichtung des Gepidenreiches und der Abwanderung der Langobarden zusammenhängt. Da die Slawen beim Zusammenstoß mit den Deutschen und kurz vorher von den Avaren abgefallen sind, besteht aller Grund zur Vermutung, daß die slawische Einwanderung mit dem Vorstoß der Avaren nach Westen, vor allem in den (späteren JR) ungarischen Raum, zusammenhängt. Dadurch erklärt es sich dann auch, daß einzelne slawische Stämme in verschiedenen Gebieten auftauchen, so die Dudleber in Kärnten, Südböhmen, die Sorben und Serben in Lausitz und Serbien, die Kroaten in Kroatien, Kärnten, Ostböhmen, an der unteren Saale.

2) Art der Einwanderung.

Das Fehlen von Nachrichten über die Slavische Einwanderung zeigt, daß sie wenig bemerkt wurde. Es gab überall im Osten Deutschlands noch Reste der früheren germanischen Bewohner. Das folgt für Böhmen und Mähren mit Sicherheit daraus, daß die Slawen eine Reihe von älteren Namen germanischen, keltischen oder venetischen Ursprungs in ihre Sprache übernommen haben. Das gilt für den Namen der Elbe, tschech. Labe, aus Albi, der Eger, tschech. Ohře, aus Agrie, der Iser, tschech. Jizera, aus Isara, der Aupa, Nebenfluß der oberen Elbe, aus Opa, der Mettau, tschech. Metuje, aus Metoja, der Moldau, tschech. Vltava, aus Wiltahwa, der March, tschech. Morava, aus Marshwa, alt Marus, der Thaya, tschech. Dyje, aus Dūja, der Schwarza, Nebenfluß der March, tschech. Svratka, aus

Swartahwa, der Oska, Nebenfluß der March, aus Askahwa, der Igla, Nebenfluß der Thaya, aus Igulahwa, der Oono, Nebenfluß der Oder, aus Apehwa, das Rio, eines Berges aus Raudnitz, der bei den Tschechen zum heiligen Berg geworden ist, aus germ. 'Rio 'Berg'. Dagegen fehlen Ortsnamen, bis auf Olmütz, tschech. Olomouc, das auf Alamunds beruht. Die vielen Fluchtburgen wurden, weil verlassen, nicht mit ihren Namen übernommen, sondern als "Burgstätte" bezeichnet, wie die Bezeichnungen Hradiste u.ä. beweisen. Ähnliche Verhältnisse gelten, wie nebenbei bemerkt sei, für die Slowakei, wo Flußnamen wie Waag, Gran u.ä. ins Slowakische als Váh, Hron gedrungen sind.

3) L a n d n a h m e g e b i e t.

Das Landnahmegebiet der böhmischen und mährischen Slawen läßt sich durch Rückverfolgen des späteren tschechischen Siedelraumes gewinnen. Daraus ergibt sich, daß die fruchtbaren Landschaften besetzt worden sind, die Beckenlandschaften um Prag, Königgrätz, das Elbetal, das Saazer Becken, das Pilsener Becken, Innermähren, während die Wälder an den Grenzen und im Innern gemieden wurden. Nur längs der Auslandswege haben sich die Tschechen bis an die Landesgrenze vorgeschoben, so bei Taus im mittleren Böhmerwald, bei Nachod in Nordostböhmen. Daraus ergibt sich auch die Raumverteilung, als seit dem 12. Jh. die Deutschen sich anzusiedeln begannen, die in erster Linie auf die siedelfreien Waldgebiete an den Rändern und an der böhmischen-mährischen Grenze angewiesen waren."

В висліді історичних подій терен первісного поселення племен, що з них опісля розвинулися чеські і словацький народи, підпав звузненню в користь мадярів та німців. Вторгнення мадярів у наддунайську долину в IX. ст. і експансія германських племен в часи раннього середньовіччя відділили словаків і чехів від південними слов'ян із якими вони колись межували. Нойно після останньої світової війни після 1945.р. через насильне усунення т.зв. судетських німців із меж Чехословаччини збільшився помітно терен чеського поселення.

Часи між VI. та VIII. ст. це доба найбільшого поширення західних слов'ян. Безпосередні сусіди племен, що з них розвинувся чеський народ, були слов'яни, з яких тепер залишився слід у найменшій чисельно слов. народиків: долишніх і горішніх лужицян. Під найрізнішими назвами поселяють вони в VIII.ст. терени від північної Баварії /Регенсбург-Зорнгайм-Бамберг/ аж до Тюрингії /на схід від лінії Гота-Іфгорт/ аж до Магдебурга, межуючи на півночі з полабськими і балтійськими слов'янами, яких західні границі йде приблизно

лінією Магдебург-Дюнебург-Гамбург-Кіль. З VIII.ст. починається німецький "похід на схід" - західні слов'яни, одне по одному плем'я, і падають германізації. Найдовше трималися ще т.зв. дравено-полаби /над долишкою Лабою/, що втонули в германському морі в XVІІІ.ст. Долишні і горішні лужицане /або тех лужицькі сорби/ - "це останні могики колишніх полабсько-прибалтійських слов'ян, які здебільшого виявили жертвою німецького колонізаційного наступу... Під прапором християнства вже в VIII.ст. пангерманізм розпочинає свій похід... Від X.ст. цей наступ починає виявляти своє політичне обличчя... У XII і XIII ст. німці закладають свої міста на сербо-лужицькій території, створюючи таким чином форпости для своєї майбутньої інвазії... В 1419 р. в Ютробозі, напр. міська рада заборонила продавати слов'янам дома дорожчі за 16 кіп празьких "грошів". В 1419.р. в Брездені був заборонений вступ лужицанам до ремісничих цехів... На протязі XIII.-XV.ст. йде колонізація села німцями... Доба від XVI-XVIII.ст. є національно дуже несприятлива для лужицьких сорбів... За панування Фрідріха Вільгельма I. було /у 1714, 1735 /видано гострі заборони проти лужицької мови. В 1731.р. було напр. заборонено дружитися серболужицанам, які не знали німецької мови..."^{1/}

Найважчі часи доводилося переживати лужицанам між двома світовими війнами. В часі авторової /потайної/ наукової поїздки на терен грішніх лужицан в околиці Будишина на Великдень 1938 можна було завважити повний занепад лужицкості по містах. По селах лужицька мова жила ще переважно в устах старшого /передвоєнного/ покоління : все молоде говорило німецькою мовою, зокрема по містах і містечках. Вплив школи, урядових установ, німецька торгівля, промисел, німецьке докідли робила своє. Відносини й після 1845.р. не принесли більших змін... Крім меморіалів /напр. Бенне до Сталіна в 1945.р./ на ділі залишилося все по-старому.

^{1/} Пор. О.І. Рочковський: Боротьба народів за національне визволення, Подєбради 1932, стор.13.

В запіллі полабських і прибалтійських слов'ян проживали племена, що з них розвинувся згодом польський нарід, кашубське плем'я й т.зв. прибалтійські слов'яни /поморани/. Щонайвіддаленіше від н.ст. починається активізація польсько-німецьких зустрічей, що в тязу історії приймали найрізніші форми. Зокрема прикрі були часи після розборів Польщі в 18.ст. для польського народу, та певно німецької окупації в часі останньої світової війни з масовим виселюванням, запроторюванням на працю, та концентраційними таборами. Після війни границя польського національного обшару зазнала наглого й небувалого скоку до лінії Одрі - Нісси. Масове виселення німців із цих теренів, як теж із теренів сх. Прусії, масове виселення українського населення з теренів т.зв. Закарпаття /на захід від лінії Буг-Сян/ отже з Лемківщини, Надсяння, Колмищини і Підлишши відкрили для поляків нові терени поселення.

§ 11. Про розселення східних слов'ян, то як це вже з'ясовано в § 9 - найбільше й найдаліше на схід і північ виїшли з первісних слов'янських теренів племена, що з них пізніш /із XIII.ст. починаючи/ почав-витворюватися російський нарід. Білоруси й українці виїшли дуже мало з слов. прасель і тому єдині між слов'янами заслуговують на назву автохтонів.

На основі даних «Повісти временних літ» можна приблизно так з'ясувати географічне поширення слов. племен, що з них витворилися:

1/ український нарід: полини над Дніпром до-
круги Києва, сіверини над Десною й Сеймом /Чернігів-
щина/, деревичини на захід від полин над Тетеревою,
бужани - над Бугом, волиничини - на Волині, з первіс-
ного прасел. терену виїшли на південь: уличі /чи улич-
чі/ над долиною Дністром і в гірлі Дунаю та тиверці
- на Поділлі по обох сторонах середнього Дністра;

2/ білоруський нарід : дреговичі над Штичю й
Березиню, радимичі - над Сожем і Лпупем, кривичі -

1/ Між прибалтійськими слов'янами було одне плем'я з назвою «украни» /в тепер. Укермарку/, що його дехто - далішнє - ставить до назви «українців»; назва «укранів» від назви річки - Укри.

над горішнім Дніпром в околицях Смоленська;

З/російський народ: в'ятичі - у верхів'ях Києви та новгородські слов'яни над Ільменським озером; крім цього не без впливу на колонізацію північних /дінських/ теренів були кривичі, східних обширів - сіверяни.

Щодо того, з в і д к і л я прийшли слов. племена, що з них згодом витворився російський народ - немає одностайних поглядів. Новгородські слов'яни були найправдоподібніше колоністами наддніпринських слов'ян з околиць Києва, отже полян і /може тех/ сіверян, що було б зумовлене комунікаційними даними /"шишком із вариг у греки"/. Походження в'ятичів виводить наш найдавніший літопис разом із радимичами від "лихів". Можливо, що ці племена вийшли з Підляшши й сумежних окраїн Мазовши. Як виказав польський антрополог Лін Ченковський, самі мазовшани були східньо-слов'янським плем'ям, що згодом спольонізувалося. Новіші білоруські вчені, як от: проф. УВУ Іван Станкевич приписують великий уділ при колонізуванні російських теренів в околицях Москви білоруським кривичам.

Немає походження й історія ще одного сх.-сл. племена - хорватів, що за даними літопису сиділо на терені теперішньої Галичини. Найправдоподібнім були це разом із тиверцями й уличами перші українські племена, що виємігрували з слов'янської прабатьківщини.

Першим в історію вступає на теренах сх.Слов'янщини плем'я "антів" - /пор. § 9 /найправдоподібнім країні племена: "українці" - від сторони іранців, отже тиверці, уличі, поляни й сіверяни разом. Знаємо про них передусім із свідчень Йорданеса й Прокопія /VI.ст./.

Два основні фактори грали ролю в розпоширенні теренів поселення східних слов'ян: природній приріст і асиміляція.

Тоді коли українці на протигу історії в своїй колонізації на схід і південь виказують передусім

усі прикмети мирного — коли ж воєнного, то тільки воєнно-оборонного ! — хліборобського поселення, росіни , зокрема починаючи з 18.ст. здобувають нові території шляхом підбоїв і насильної окупації. Завершення її знаходимо й у найновіших часах, де не тільки велетенські простори центральної й східної Азії, але теж терени на заході /Пруссія, Прибалтика, Україна/ здані на безоглядну русифікацію.

Та розвиток цих процесів на терені поселення східних слов'ян, так само як і на терені південних, чи західних слов'ян належить уже безпосередньо до історичного розвитку поодиноких слов'янських народів, бо він не затримує б е з ц о с е - р е д н ь о справи розселення слов'янських племен із здогадної праслов'янської батьківщини.

Тимто нам доводиться на цих загальних увагах, що концентрують з одного боку т е р а н т е н е - рівняного розселення слов'ян із слов'янською прабатьківщиною, з другого ж ч а с розселення /в основі 4.-6.ст. після Хр./, закінчити цей розділ.

Найважливіша література:

- L.Niederle: Slovanští starožitnosti, T.1-5, Praha 1902-24.
L.Niederle: Manuel de l'antiquité slave, T.1., Paris 1923
P.Diels: Die Slaven (Aus Natur und Geisteswelt 740 Bändchen), Leipzig-Berlin 1920.
M.Vasmer: Die alten Bevölkerungsverhältnisse Rußlands im Lichte der Sprachforschung, Berlin 1940.
M.Vasmer: Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941 (i : D. Georgakas: Beiträge zur Deutung als slavisch erklärter Ortsnamen, Byzantinische Zeitschrift Bd.41. 2).
R.Trautmann: Die slavischen Völker und Sprachen. Eine Einführung in die Slavistik, Göttingen 1947 /з даними про найновіші праці/.

Крім цього див. література до розділів V і VI.

VIII. КЛАСИФІКАЦІЯ

СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ.

§11. В науці прийнято загально ділити слов'ян на три групи:

- 1/ східних слов'ян,
- 2/ західних " та
- 3/ південних "

Приймаючи в 4 отакий поділ, що своїми початками в'яжеться з Максимовичем, ми спираємося ви-ключно на принципі географіч-ного розміщення відповідних слов'янських мовно-етнічних комплексів. Точним треба б говорити про північно-східних і північно-західних слов'ян у протиставу до південних. Тому означає, що в південних слов'ян немає підподілу на східних і західних, уживаємо короткої термінології "східньо-чи "західньо-слов'янські мови і народи", розумію-чи під цим "північно-східних" чи "північно-захід-них" слов'ян.

Дісно, що географічний чинник - позамовний і по-замовознавчий. А проте він у науці не вперше. При-гадати можна стисливе визначення славіста Р. Коні-тара /словінця, в пол.НТ.ст./, що приймаючи за кри-терію поділу слов'янських мов річку Дунай поділяв слов'ян на

- 1/ переддунайських,
- 2/ задунайських.

В останньому часі Геттінгенський славист М. Браун у праці: *Grundzüge der slavischen Sprachen* Göttingen (1947) схильний прийняти за гра-ницю між слов'янами пасмо Карпат, обґрунтовуючи можливість такого поділу ще й окремими мовними кінцями.

Звертаючи увагу на географічний принцип при поділі /класифікації/ слов'янського мовного світу, ми не заперечуємо найрізніших слов'янських ізоглос, що дозволяють лучити одні мови з другими в групи. Треба однак ссвердити, що н і о д н а з м о ж л и в и х і з о г л о с не з б і г а є т ь с я на цілому слов'янському мовному обширі з д р у г и м и, іншими словами не можна знайти таких двох мовних явищ, що йшлиб паралельно тією самою границею на слов'янському мовному просторі.

Докладний огляд можливих спільних прикмет для певних груп слов'янських мов ми дали в окремому розділі "Лекцій з порівняльної граматики слов'янських мов. Частина I. Авґсбург 1948" на стор. 41-66, окремо обговоривши справу споріднення східно-слов'янських мов і з цим проблему т.зв. праруської мовної одности /"праруської мови"/.

Історичний огляд цілої проблеми дає акад. Степан Смаль-Стоцький у праці: "Розвиток поглядів про сем'ю слов'янських мов і їх взаїмне споріднення" в Записках Наукового Т-ва ім. Шевченка, т. 141-43, Львів 1925 та в другому поширеному виданні цієї праці окремою книжкою в Празі 1927. Крім цього треба тут назвати й "лебедину пісню" цього вченого п.н. "Питання про східнослов'янську прамову", в Записках ИТШ, т. 155, за рік 1937. Туди й відсилаємо читачів.

З новіших праць треба назвати згадану книжку М. Бравна про слов'янські мови.

IX. CORRIGENDA ET ADDENDA.

Стор.	Рядок	Надруковано:	Має бути:
1	17 здолнини	кон'юнктурного	кон'юнктурного
2	18 згори	виходичи	виходичи за де Сос- сюр'ом
3	дієвідміну	8 здолнини	дієвідміну
49	3 згори	Прокоп	Прокопій
60	2 згори	додати: <u>мовлинин</u>	: <u>мова</u>
64	2 згори	серед	серед
68	2 здолнини	маддрів	маддрів у III.ст.
68	1 здолнини	пропущено відсилач до рядка 4 згори;	
	він має бути:		

1/ Хто з учених /напр. Іречек І./ приписує самому
Юстиніанові слов'янське походження на основі свід-
чень пресвітера Теофіла /Богумила/, здогадного су-
часника цього цесаря. Новіша наука відкинула цей
здогад.